

Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli İmam-Hatiplerin Merkezî Hutbe Uygulaması Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Kadir elebi

0000-0002-9022-0167

kadircelebi.87@hotmail.com

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye
ror.org/047g8vk19

Süleyman Akyürek

0000-0002-8427-5030

akyureks@erciyes.edu.tr

Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye
ror.org/047g8vk19

z

Amaç: Türkiye’de din hizmetlerinin önemli bir boyutunu oluşturan hutbeler, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından merkezî olarak hazırlanmakta ve ülke genelindeki camilerde irad edilmektedir. Araştırma, söz konusu merkezî hutbe uygulamasının sahadaki yansımalarını ortaya koymayı, imam-hatiplerin bu uygulamaya yönelik tutumlarını, algılarını ve önerilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, merkezî hutbe yaklaşımının uygulama süreçlerinde ortaya çıkan güçlü ynlerin ve sınırlılıkların belirlenmesi; din hizmetlerinin niteliğini geliştirmeye yönelik önerilerle alana katkı sunulması hedeflenmektedir. Çalışmanın nemi, merkezî hutbe uygulamasına ilişkin mevcut durumu sahadan elde edilen verilerle analiz etmesinden ve DİB’in hutbe politikalarının uygulama boyutundaki etkilerini ve imam-hatiplerin bu süreçteki deneyimlerini ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın temel problemi, imam-hatiplerin merkezî hutbe uygulamasına yönelik tutum ve değerlendirmelerinin neler olduğudur.

Yöntem: Bu araştırma, nitel bir durum çalışmasıdır. Veri toplama aracı olarak, araştırmacılar tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmanın verileri, Türkiye’nin farklı bölgelerindeki illerin çeşitli yerleşim birimlerinde görev yapan 19 imam-hatip ile 10-30 Mart 2025 tarihleri arasında gerçekleştirilen görüşmeler aracılığıyla elde edilmiştir. Bu verilerin betimsel analizi yapılmış; bulgular tematik kodlama ve doğrudan alıntılama tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde; imam-hatiplerin merkezî hutbe uygulamasına, hutbelerin hazırlanma sürecine, hutbe konularının seçimine, hutbelerin cemaate etkilerine ve hutbe metinlerinin dil ve üslubuna ilişkin görüşleri tematik olarak ele alınmıştır.

Bulgular: Araştırmanın bulguları, imam-hatiplerin çoğunluğunun merkezî hutbe uygulamasını genel olarak gerekli ve faydalı bulduğunu, ancak uygulamanın yerelde daha esnek hale getirilmesi gerektiği yönünde güçlü bir kanaat taşıdıklarını göstermiştir. Katılımcılar, hutbe konularının yerel sorunlara ve cemaatin ihtiyaçlarına yeterince cevap veremediğini, bu durumun hutbenin etkililiğini azalttığını ifade etmiştir. Bunun yanında imam-hatiplerin hutbe metinlerinin hazırlanış sürecine katılımlarının sınırlı olması bir diğer eleştiri noktası olarak öne çıkmıştır. Ayrıca, cemaatin zaman zaman merkezî hutbelere yönelik eleştirilerini dile getirdiği ancak bu geri bildirimlerin sistematik biçimde

değerlendirilmediği anlaşılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular, merkezî hutbe uygulamasının daha etkili ve kapsayıcı bir yapıya kavuşabilmesi için yerel dinamiklere duyarlı, katılımcı bir anlayışla yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç: Bu araştırma, merkezî hutbe uygulamasını imam-hatiplerin bakış açısından ele alarak, kurumsal politika ile yerel uygulama arasındaki ilişkiyi ortaya koymasından literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır. Katılımcılar, hutbe hazırlama süreçlerinde imam-hatiplerin aktif roller üstlenmesi ve hutbelerde yerelliğin sağlanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte yerel katılımın artırılmasının hutbelerin etkililiğini güçlendireceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda gelecek araştırmalarda cemaatin uygulamaya bakışı, kurumsal karar süreçleri gibi konular ele alınabilir. Ayrıca imam-hatiplerin katılımını güçlendiren yaklaşımların geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Din Eğitimi; Diyanet; İmam-Hatip; Merkezî Hutbe; Cami

Öne Çıkanlar

- İmam-hatipler, merkezi hutbe uygulamasının birlik ve beraberliği sağladığını, belli bir standart oluşturduğunu düşünmektedir.
- İmam-hatipler merkezî hutbe yaklaşımını farklı görüşlerin propaganda aracı hâline gelmesini engellediği ve güncel konulara yer verildiği için doğru bulmaktadır.
- İmam-hatipler, hutbe metinlerinin içerik, dil, üslup ve yerele uyum gibi konularda eksiklikleri olduğunu düşünmektedir.
- İmam-hatipler merkezî hutbe ile ilgili süreçlere müdahil olmak istemektedir.

Atıf Bilgisi

Çelebi, Kadir – Akyürek, Süleyman. “Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli İmam-Hatiplerin Merkezî Hutbe Uygulaması Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi”. *Eskiyeni* 62 (Haziran 2026), 741-770.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1801825>

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	12 Ekim 2025	
<i>Kabul Tarihi</i>	11 Haziran 2026	
<i>Yayın Tarihi</i>	30 Haziran 2026	
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem	
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik	
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.	
<i>Etik Kurul İzni</i>	<i>Etik onay, Erciyes Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından verilmiş olup 30.01.2025 tarihli ve 006 numaralıdır</i>	
<i>Yazar Katkıları</i>	Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1) Veri Toplanması (CRediT 2) Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11) Makalenin Yazımı (CRediT 12-13) Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14)	Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40) Yazar-1 (%90) - Yazar-2 (%10) Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30) Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30) Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - intihal.net	
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.	
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com	
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	4 Nitelikli Eğitim 10 Eşitsizliklerin Azaltılması	
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0	

Evaluation of the Views of Imam-Khatibs Employed at the Presidency of Religious Affairs on the Centralized Khutbah Practice

Kadir Çelebi

0000-0002-9022-0167

kadircelebi.87@hotmail.com

Erciyes University, Institute of Social Sciences, Department of Religious Education, Kayseri, Türkiye
ror.org/047g8vk19

Süleyman Akyürek

0000-0002-8427-5030

akyureks@erciyes.edu.tr

Erciyes University, Faculty of Theology, Department of Religious Education, Kayseri, Türkiye
ror.org/047g8vk19

Abstract

Purpose: Khutbahs (sermons), which constitute a significant dimension of religious services in Türkiye, are centrally prepared by the Presidency of Religious Affairs (Diyanet İşleri Başkanlığı, DİB) and delivered in mosques across the country. The objective of this study is twofold: firstly, to reveal the reflections of this centralized khutbah practice in the field, and secondly, to identify the attitudes, perceptions, and suggestions of imam-khatibs regarding its implementation. Accordingly, the objective of the research is twofold. Firstly, it seeks to determine the strengths and limitations that emerge in the process of applying the centralized khutbah model. Secondly, it aims to contribute to the improvement of the quality of religious services through the provision of practical recommendations. The significance of this study lies in its analysis of the current state of the centralized khutbah practice based on field data collected from the field, and in its examination of how DİB's khutbah policies are experienced at the level of implementation by imam-khatibs. The central research question guiding this study is as follows: What are the attitudes and evaluations of imam-khatibs toward the centralized khutbah practice?

Method: The present study constitutes a qualitative case study. The researchers developed a semi-structured interview form to serve as the data collection instrument. The data for the study was obtained through interviews conducted between 10th and 30th March, 2025, with 19 imam-khatibs working in various settlements in provinces across different regions of Türkiye. The collected data were then subjected to descriptive analysis and evaluated through thematic coding and direct quotation techniques. In the course of analysis process, the views of imam-khatibs with regard to the centralized khutbah practice, the process of preparing khutbahs, the selection of centralized khutbah topics, the effects of centralized khutbahs on the congregation, and the language and style of centralized khutbah texts were examined thematically.

Findings: The findings of the research reveal that the majority of imam-khatibs generally consider the centralized khutbah practice both necessary and beneficial; however, they strongly believe that it should be implemented with greater flexibility at the local level. Participants have reported that the subjects of the khutbahs frequently fail to adequately address local issues and the specific needs of the congregation. This has been shown to have a detrimental effect on the overall effectiveness of the khutbahs. Another significant point of criticism pertains to the limited involvement of imam-khatibs in the process of preparing khutbah texts. It was also found that members of the congregation have been known to voice disapproval of the centralised khutbahs on occasion. However, these observations are not systematically collected or evaluated. The findings, the study

demonstrate that in order for the centralized khutbah practice to become more effective and inclusive, it needs to be restructured through a participatory approach that is responsive to local dynamics.

Conclusion: This study provides an original contribution to the literature by addressing the centralized khutbah practice from the perspective of imam-khatibs and by revealing the relationship between institutional policy and local implementation. Participants emphasized the importance of that imam-khatibs assuming active roles in the khutbah preparation process and the necessity of incorporating local content in khutbahs. Furthermore, it has been determined that enhancing the efficacy of khutbahs. In this regard, future studies may address issues such as the congregation's perspective on the practice and institutional decision-making processes. Furthermore, it is recommended to develop approaches that strengthen the participation of imam-khatibs.

Keywords

Religious Education; Religious Affairs; Imam-Khatibs; Central Khutbah; Mosque

Highlights

- It is the belief of Imam-khatibs that the practice of the centralized khutbah ensures both unity and togetherness whilst establishing a certain standard.
- Imam-khatibs consider the centralized khutbah approach appropriate because it prevents different opinions from turning into tools of propaganda and includes current issues.
- It is the conviction of Imam-khatibs believe that the khutbah texts exhibit deficiencies with regard to content, language, style, and adaptation to local contexts.
- It is the expressed wish of Imam-khatibs to participate in the processes related to the centralized khutbah.

Citation

Çelebi, Kadir – Akyürek, Süleyman. “Evaluation of the Views of Imam-Khatibs Employed at the Presidency of Religious Affairs on the Centralized Khutbah Practice”. *Eskiyeni* 62 (June 2026), 741-770. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1801825>

Article Information

<i>Date of submission</i>	12 October 2025	
<i>Date of acceptance</i>	11 June 2026	
<i>Date of publication</i>	30 June 2026	
<i>Reviewers</i>	Two Internal - Two External	
<i>Ethics committee</i>	Ethical approval was granted by the Ethics Committee of Erciyes University, Faculty of Social and Human Sciences, dated January 30, 2025, and numbered 006.	
<i>Review</i>	Double-blind	
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net	
<i>Author Contributions</i>	Conceptualization (CRediT 1)	Author-1 (%60) - Author-2 (%40)
	Data Curation (CRediT 2)	Author-1 (%90) - Author-2 (%10)
	Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)	Author-1 (%70) - Author-2 (%30)
	Writing (CRediT 12-13)	Author-1 (%70) - Author-2 (%30)
	Writing – Review & Editing (CRediT 14)	Author-1 (%60) - Author-2 (%40)
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest	
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.	
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com	
<i>S. Development Goals</i>	4 Quality Education	
	10 Reduced Inequalities	
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0	

Giriş

3 Mart 1924 tarihinde 429 numaralı kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere kurulmuştur.¹ DİB, kurulduğu günden itibaren çeşitli yapısal değişiklikler geçirerek varlığını sürdürmüştür; 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine geçiş kapsamında anayasada yapılan değişiklik uyarınca 09/07/2018 tarihli Resmî Gazete’de (3. Mükerrer) yayımlanan 703 sayılı KHK ile Cumhurbaşkanlığı’na bağlanmıştır.² Başkanlık, merkez, taşra ve yurt dışı teşkilatları olarak yapılandırılmış, 143.133 personel ile 90.038 Cami ve 17.141 Kur’an Kursunda yurt içinde ve yurt dışında din hizmetlerine devam etmektedir.³

DİB, toplumun din hizmetleri ve yaygın din eğitimi ihtiyaçlarını karşılamayı temel görevi olarak yürütmektedir.⁴ Bu görevler çoğunlukla cami ve Kur’an kursları gibi mekânlarda yerine getirilmektedir. Camiler, geniş kitlelere ulaşma imkânı ve her bölgede bulunması sayesinde yaygın din eğitiminin merkezinde yer alır. Cami merkezli din eğitimi faaliyetlerinden biri olan hutbeler ise dini bilgileri topluma aktarma, vatandaşları bilgilendirme ve bilinçlendirme açısından önemli bir araçtır.

Türkiye genelindeki 90.038 camide Cuma ve Bayram namazı kılınmaktadır.⁵ Camilerde kılınan bu namazların beraberinde irad edilen hutbeler, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından görevlendirilen 10 Kişilik Hutbe Hazırlama Komisyonu tarafından 3 aylık periyotlar dikkate alınarak, önceden belirlenen konular ve dünya ve ülke gündemindeki güncel gelişmeler dikkate alınarak hazırlanmaktadır.⁶ Toplumun dini konularda bilgilendirme ile görevli bu kurum, hutbeler aracılığıyla her hafta 22 milyon civarı insana hitap etmektedir. Bu sayıya görsel ve basılı yayınlar da dahil edildiğinde hutbelerin çok daha fazla insana ulaştığını söylemek mümkündür.⁷

Hutbe irad etmek esas itibarıyla imam-hatiplerin görevidir. Ancak, DİB hutbe konularının seçimi ve metinlerinin hazırlanmasına yönelik farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Hutbe ile ilgili uygulamalara baktığımızda geçmişte irticalen hutbe irad edilebilirken, 27.07.1989 tarih ve 12.1/166/857 sayı ile yayınlanan 74 nolu genelge ile⁸ bu uygulama sonlandırılmıştır. İlgili genelge ile DİB, imam-hatiplerin Diyanet Gazetesinde (Diyanet Aylık Dergi) yayımlanmış hutbelerin⁹ dışında kendilerinin herhangi bir konuda hutbe irad etmesini yasaklamıştır. Değişiklik sonrası hutbe metinleri DİB yayınlarından

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun), *DİBKGHK* 633 (Haziran 1965).

² Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun.

³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din Hizmetleri İstatistikleri” (2024).

⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun; Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Hutbenin Mahiyeti ve Önemi”, *Hutbe Hizmetleri* (Erişim 14 Ocak 2026).

⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din Hizmetleri İstatistikleri” (2024).

⁶ Tuncay Ceylan, “Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinde Muhteva: Eğitim Konusu Üzerine Bir İçerik Analizi”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2024), 417; Diyanet Haber, “Diyanet, Cuma Hutbelerini Nasıl Hazırlıyor? İşte Cevabı”, *YouTube* (27 Ocak 2021), 00:02:10-00:04:30.

⁷ Diyanet Basın Merkezi, “Hutbelerimiz Her Hafta 22 Milyon İnsana Ulaşıyor”, *YouTube* (03 Şubat 2025), 00:03:05-00:04:00.

⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “74 Nolu Genelge” (27 Temmuz 1989).

⁹ Ahmet Onay, “Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi - Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 2.

veya müftülüklerin onayladığı hutbelerden seçilerek irad edilmiştir.¹⁰ DİB, hutbe konularının belirlenmesi ve metinlerinin hazırlanmasına yönelik 1992 yılında tekrar değişiklik yapmıştır. Başkanlık, Din İşleri Yüksek Kurulu çatısı altında oluşturulan komisyonca hazırlanan hutbeleri, aylık periyotlar halinde önceden yayınlamaya başlamıştır.¹¹ Ancak 1998’de bundan vazgeçilerek yeni bir uygulamaya geçilmiştir. Bu değişiklik ile gerekli görüldüğünde DİB tarafından hutbe konusu belirlenebileceği kaydı düşülerek hutbe konularının il müftülüklerince tespit edilerek metinlerin müftülükler marifetiyle hazırlanmasına imkan sağlanmıştır. Yerelleşme adına önemli bir adım olan yeni uygulama DİB tarafından 2002 yılında Diyanet Aylık Dergi ekinde gönderilen hutbelerin irad edilmesi şeklinde değiştirilmiştir.¹²

2006 yılına gelindiğinde hutbelerle ilgili önemli bir adım atılarak yeni bir döneme geçilmiştir. Yapılan değişiklikle hutbe metinlerinin hazırlık süreci DİB personelinin tamamının katkı sunabileceği bir yapıya kavuşturulmuştur. Değişiklik sonrasında hutbelerin merkezden gönderilmesine son verilmiştir. Hutbe konularının yerel ihtiyaçlar dikkate alınarak belirlenmesi ve hutbelerin hazırlanması sürecini yönetme görevi il müftülüklerine verilmiştir. Her il müftülüğünün kendi hutbe konusunu belirlediği yeni uygulamada hutbelerin hazırlanmasında dikkate alınacak esaslar “Hutbe Hazırlama ve Değerlendirme Kılavuzu”¹³ içerisinde yayımlanmıştır. Bu genelgede DİB gerekli hallerde merkezden hutbe gönderme yetkisini saklı tutmuştur. Müftülüklerde en az dört en fazla 7 kişiden oluşan ve il müftüsü başkanlığında oluşturulan ve müftü yardımcısı, ilçe müftüsü, vaiz, şube müdürü, din hizmetleri uzmanı, Kur’an kursu öğreticisi ve imam-hatip gibi dini yüksek öğrenim görmüş personelin görevlendirildiği ilgili komisyon, hazırlanan hutbelerden uygun olanları seçmiş ve il genelinde bu hutbelerin irad edilmesine izin vermiştir. Yapılan değişiklik ile Diyanet personelinin tamamına hutbelere katkı sunma yolu açılmıştır.¹⁴

2013 yılında hutbe hizmetlerini il irşat kurullarına devreden bir değişikliğe gidilmiştir. Bu tarihten itibaren il müftüsü başkanlığında kurulan; vaizler ve varsa Kur’an kursları müdürünün yer aldığı en az 3 en fazla 5 üyeden oluşan il irşat kurulları ilin ihtiyaçları ve sorunları, özel gün, gece ve haftaları göz önünde bulundurarak belirlediği konularla ilgili hutbeleri hazırlamaya başlamıştır. İl irşat kurullarının uhdesinde hazırlanan hutbe metinleri incelendikten sonra uygun görülenler yine bu kurul marifetiyle irad edileceği tarihten bir ay önce başkanlığın Din Hizmetleri Yönetim Sistemi’ne (DHYS) yüklenmiştir. İl irşat kurullarının DHYS’ye yüklediği hutbe metinleri, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından incelenerek gerekli uyarılar ilgili il irşat kurullarına bildirilmiştir. Mezkûr dönemde, irad edilecek hutbe konuları ve hutbelerin içerikleri çoğunlukla bu yolla belirlenmiştir. Ancak DİB gerekli gördüğü hallerde yine il ve ilçelere merkezden hutbe göndermiştir.¹⁵

¹⁰ Muhammet Döner, *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 26-31.

¹¹ Onay, “Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi - Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği”, 2.

¹² M. Kamil Yaşaroğlu, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2016), 97-99.

¹³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Genelgeler” (2006).

¹⁴ Yaşaroğlu, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, 97-99.

¹⁵ Kasım Kocaman, “Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/63 (2019), 1265.

Günümüzde benimsenen merkezî hutbe uygulamasına dair 31.07.2017 tarihli DİB Görev ve Çalışma Yönergesi 6. Maddesinde 16.03.2023 tarihli ve 3439410 sayılı Başkanlık Onayı ile değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik sonrası hutbeyle ilgili süreçlerin Din Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı uhdesinde¹⁶ yürütülmesi sağlanmıştır. Bu yönergede hutbe ile ilgili süreçlere dair ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.¹⁷ Yapılan yönerge değişikliği sonrasında hutbe metinleri, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğünün koordinesinde uzman kişilerce Türkçe olarak hazırlanmakta ve Arapça, İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça, İspanyolca ve İtalyanca olmak üzere 7 farklı dile çevrilerek başkanlığın internet adresinde yayımlanmaktadır. Yapılan son değişiklikle Türkiye genelindeki camilerde Başkanlığın hazırladığı hutbelerin irad edilmesi sağlanmıştır.

Hutbe konuları ve hutbe metinleri birçok açıdan araştırmalara konu olmuştur.¹⁸ Ancak mevcut uygulamaya geçiş sürecinde yaşanan değişimlerin ve her bir uygulamanın esasen ilk etkilediği kişiler olan imam-hatıplerin, hutbelerin etkililiği ve yerel ihtiyaçlara uygunluğuna dair tutum ve değerlendirmeleri yeterince incelenmemiştir.

Araştırmanın amacı, merkezî hutbe uygulamasının sahadaki yansımalarını imam-hatıplerin değerlendirmeleri üzerinden tespit etmektir. Ayrıca araştırma elde edilen bulgulardan hareketle birtakım sonuçlara ulaşmayı, uygulamanın aksayan yönlerinin tespitini yaparak bunlara dair öneriler sunmayı hedeflemektedir.

DİB'in benimsediği merkezî hutbe uygulamasında imam-hatıplerin hutbe hazırlık sürecine katkı düzeyleri, uygulamaya yönelik yaklaşımları ve bu uygulamadan nasıl etkilendikleri incelenmesi gereken önemli konulardandır. Hutbe konularının merkezden belirlenmesinin yereldeki yansımalarını, cemaatin tutumlarını ve din görevlilerinin deneyimlerini ortaya koymak için saha araştırmalarına ihtiyaç vardır. Bu çalışmalar, merkezî hutbe uygulamasının güçlü ve zayıf yönlerini belirlemeye, işlevselliğini değerlendirmeye ve sahadaki etkilerini anlamaya katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, DİB tarafından merkezî olarak hazırlanan hutbelerin niteliğini geliştirmeye ve imam-hatıplerin bu süreçteki konumlarını ortaya koymaya yönelik veri sağlaması açısından önemlidir. Ayrıca imam-hatıplerin merkezî hutbe uygulamasına dair algıları, olası değişikliklerin yönünü belirlemede yol gösterici olacaktır. İmam-hatıplerin

¹⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı Görevleri (2025)" (Erişim 17 Mart 2025).

¹⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü", *Hutbe Hizmetleri* (Erişim 14 Ocak 2026).

¹⁸ Onay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi - Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği"; Ziya Şen, "Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi ve Daha Mükemmel Hale Gelmesi İçin Bazı Teklifler", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, ed. Mehmet Bulut, 2 Cilt (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 493-504; Ceren Kenar, *İslam ve Kemalizm Arasında Bir Müzakere: Cuma Hutbeleri Üzerinden Resmî İslama Bir Bakış* (Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Muhammet Habib Saçmalı, *Rıza ve Müzakere: Cuma Hutbelerinin Yazımında Diyanet'in Rolü* (Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Asuman Banu Hülür, *İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri* (Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014); İsmail Celfin, *Din-Toplum İlişkisi Bakımından Cuma Hutbeleri 2012-2014 Çağlayancerit Örneği* (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Ömer Akalın, *Türkiye'de Resmî İslam'ın Değişimi: Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbeler Üzerine Bir İnceleme* (Sabancı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Kocaman, "Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu"; Ümit Harun Akkaya, "Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi", *Bilimname* 2021/44 (2021), 83-129; Ceylan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinde Muhteva: Eğitim Konusu Üzerine Bir İçerik Analizi"; Saadetin Özdemir - Ahmet Yusuf Gynaş, "Yaygın Din Eğitiminin Z Kuşağına Katkısı: Cuma Hutbeleri Örneği", *ATEBE* 12 (2024), 50-87; Semra Çinemre, "Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinde Gençler ve Gençlik Teması Üzerine Bir İçerik Analizi Çalışması", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 10/2 (31 Aralık 2024), 562-594; Zeynep Karazıyan, *Dini İletişim ve Din Dili Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinin İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

hutbe hazırlama ve irad etme deneyimleri, cemaatin uygulamaya yönelik değerlendirmeleri, merkezî hutbe sürecinin geliştirilmesine katkılar sağlayacaktır.

Literatür taramasında hutbeler üzerine çok sayıda çalışmanın bulunduğu, bu çalışmaların ise çoğunlukla hutbe metinlerini farklı açılardan inceleyen makale ve bildirilerden oluştuğu görülmüştür. Özellikle hutbelerdeki hadislerin tahric ve tahliline odaklanan araştırmalar ile din-toplum ilişkisini ele alan sosyolojik incelemeler öne çıkmaktadır.¹⁹ Ancak imam-hatiplerin hutbelerle ilgili görüşlerini doğrudan ele alan saha araştırmalarına rastlanmamıştır.²⁰ Bu çalışma, merkezî hutbe uygulamasını imam-hatiplerin deneyim ve algıları temelinde incelemesi bakımından literatürdeki diğer araştırmalardan ayrılmaktadır. Çalışmada hutbe konularının merkezî olarak belirlenmesinin, metinlerin hazırlanışının, aynı metnin tüm camilerde irad edilmesinin imam-hatiplere ve cemaate etkileri değerlendirilmektedir. Ayrıca uygulamadan kaynaklanan durumları tespit edip analiz ederek sürece bütüncül bir bakış sunmakta ve teorik yaklaşımlarla pratik uygulamalar arasında doğrudan bir bağ kurmaktadır.

DİB'in merkezî hutbe uygulamasıyla Türkiye genelindeki camilerde aynı hutbe metni irad edilmektedir. Ancak cemaatin toplumsal ve kültürel farklılıkları, uygulamada çeşitli sorunlara yol açabilmektedir. Bu sorunlar; hutbe konularının seçimi, metinlerin içeriği, hazırlık sürecine katılanların belirlenmesi ve hutbelerin imam-hatipler ile cemaat üzerindeki etkileri şeklinde özetlenebilir. Araştırma, imam-hatiplerin bu alanlara ilişkin görüşleriyle sınırlıdır. Bu kapsamda yapılan mülakatlarda, merkezî hutbe uygulamasının hutbe-imam-hatip-cemaat ilişkisine yansımaları incelenmiştir. Araştırmanın temel problem cümlesi, "İmam-hatiplerin merkezî hutbe uygulamalarına yönelik görüşleri nelerdir?" şeklinde belirlenmiştir.

Çalışmanın alt problem cümleleri şunlardır:

- İmam-hatiplerin hutbe metinlerinin oluşturulma sürecine ilişkin değerlendirmeleri nasıldır?
- Merkezî olarak hazırlanan hutbelerdeki konu seçimi ve içerik hakkındaki görüşleri nasıldır?
- Hutbe hazırlık sürecinde görev alan kişilere yönelik değerlendirmeleri nelerdir?
- Merkezî hutbelerin görev yapılan bölgedeki cemaatin ihtiyaç ve beklentilerine uygunluğuna dair görüşleri nelerdir?
- Cemaatin merkezî hutbelere ilişkin imam-hatiplere yansıttığı geri bildirimler nelerdir?
- İmam-hatiplere göre merkezî hutbe uygulamasının aksayan yönleri nelerdir?
- Uygulamanın daha verimli hale gelmesi için imam-hatiplerin önerileri nelerdir?

¹⁹ Kadir Çelebi, "Diyaret İşleri Başkanlığınca Yayımlanan Hutbeleri Konu Edinen Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme", *Ahi Evran İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (2023), 9-20.

²⁰ Hülür, *İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri*; Celfin, *Din-Toplum İlişkisi Bakımından Cuma Hutbeleri 2012-2014 Çağlayancerit Örneği*; Ahmet Vural, *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis İli Örneği)* (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Akalın, *Türkiye'de Resmî İslam'ın Değişimi: Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbeler Üzerine Bir İnceleme*; Saçmalı, *Rıza ve Müzakere: Cuma Hutbelerinin Yazımında Diyanet'in Rolü*; Kenar, *İslam ve Kemalizm Arasında Bir Müzakere: Cuma Hutbeleri Üzerinden Resmî İslama Bir Bakış*; Mehmet Gülnar, *Gazete ve Cuma Hutbeleri Gündemlerinin Karşılaştırılması: Bir Gündem Belirleme Araştırması* (Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Şikrî Keyifli, "Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar", *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2019), 25-41; Akkaya, "Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi".

1. Yöntem

Nitel araştırma yöntemi esas alınarak yapılan bu çalışmada DİB’de görevli imam-hatiplerin uygulamadaki merkezî hutbe yaklaşımı hakkındaki tutum ve değerlendirmeleri incelenmiştir. Bu araştırma için Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan, 30.01.2025 tarih ve 006 numarası ile etik kurul izni alınmıştır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığından 10.03.2025 tarih ve 6118481 sayılı yazısı ile araştırma izni alınmıştır.

1.1. Araştırma Deseni

Nitel araştırma olarak yürütülen bu çalışmada durum deseni tercih edilmiştir. Bu desenin tercih edilmesinin nedeni imam-hatiplerin değerlendirmeleri doğrultusunda merkezî hutbe uygulaması hakkında derinlemesine ve ayrıntılı bilgi sahibi olmaktır.²¹ Durum deseniyle yapılan çalışmalarda amaç, belli bir durumu belirli bir zaman dilimi ve çevre içerisinde inceleyerek birtakım sonuçlara ulaşmaktır. Bu doğrultuda durumla ilgili unsurlardan her biri bütüncül bir bakış açısıyla incelenerek ilgili durumdan ne derece etkilendikleri ve ilgili durumu ne oranda etkiledikleri belirlenmeye çalışılmaktadır.²² İç içe geçmiş tek durum deseniyle tasarlanan bu çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığının 2013 sonrası kurumsallaştırdığı ve 2023 yılında gerçekleştirilen yönerge değişikliği ile pekiştirdiği merkezî hutbe uygulaması ana odak olup üretilen metinlerin, Türkiye’nin farklı sosyokültürel dinamiklere sahip bölgelerinde görev yapan imam-hatiplerce sahada nasıl yorumlandığı ve uygulandığı incelenmiştir.

Araştırma deseni dikkate alınarak çalışma grubu amaçlı örneklem yöntemiyle oluşturulmuştur. Maksimum çeşitlilik örneklemesine göre belirlenen grup aracılığıyla genele ve özele dair veriler elde edilmesi hedeflenmiştir.²³ Araştırmanın örneklemini, DİB’de görevli imam-hatipler oluşturmaktadır. Katılımcılar, DİB tarafından fiziksel özellikleri, cemaat kapasiteleri, fonksiyonları ve konumları dikkate alınarak oluşturulan A, B, C, D ve E grubu camilerde²⁴ görev yapanlar arasından seçilmiştir. Ayrıca maksimum çeşitlilik sağlamak adına örneklem seçiminde farklı coğrafi bölgelerde bulunan yerleşim birimlerinde (köy, il, ilçe) ve cami gruplarında görev yapma; hizmet sürelerinin ve eğitim durumlarının farklılaşması temel kriterler olarak belirlenmiştir. Böylece merkezî hutbe uygulamasının daha kapsayıcı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Araştırma verilerinin toplanmasında görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak gerçekleştirilen mülakatlar, katılımcıların erişilebilirlik ve uygunluk durumları dikkate alınarak hem yüz yüze hem de çevrim içi görüntülü görüşme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 3 görüşme yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak²⁵ 16 görüşme ise çevrim içi görüşme platformları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çevrimiçi görüşmelerde yüz yüze etkileşim ortamı sağlanmaya çalışılmıştır. İç içe geçmiş tek durum desenine göre planlanan bu çalışmada imam-hatiplerin DİB tarafından benimsenen merkezî hutbe uygulaması hakkındaki görüşleri incelenmiştir.

²¹ Münevver Subaşı - Kübra Okumuş, “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2 (2017), 420-421; Yasemin Yeşilbaş Özenç, “Eğitim Araştırmalarında Durum Çalışması Deseni Nasıl Kullanılır?”, *Uluslararası Eğitimde Nitel Araştırmalarda Mükemmellik Arayışı Dergisi* 1/2 (2023), 57-59.

²² Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2016), 73-74.

²³ Yıldırım - Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 282.

²⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), *Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği*, 2015.

²⁵ Yıldırım - Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 69-72.

1.2. Veri Toplama Aracı

Veriler, araştırmacılar tarafından hazırlanan iki bölümden oluşan görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Formun ilk bölümünde demografik bilgiler, ikinci bölümünde ise merkezî hutbe uygulamasına ilişkin sorular bulunmaktadır. Görüşme formu, literatür taraması sonrasında uzman görüşleri alınarak geçerlik ve güvenilirlik açısından değerlendirilmiş; ardından yapılan pilot uygulama verileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılarak son haline getirilmiştir.

1.3. Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini DİB bünyesinde görev yapan 73.478²⁶ imam-hatip oluşturmaktadır. Çalışma grubu maksimum çeşitliliği sağlamak adına İstanbul, Ankara, Bursa, Samsun, Çorum, Bolu, Düzce, Kırşehir, Balıkesir, Bitlis ve Antalya illerinin çeşitli yerleşim birimlerinde ve farklı cami gruplarında görev yapan imam-hatiplerden seçilmiştir. Her bir katılımcıdan elektronik ortamda gönüllü onam formunu onaylaması istenmiştir. Araştırmaya gönüllü katılım sağlayan imam-hatip sayısı 19'dur. Araştırmaya katılımı reddeden herhangi bir imam-hatip olmamıştır. Ayrıca önceden belirlenmiş temalar doğrultusunda toplanan verilerde çeşitlilik hedefinin sağlanması, her temada tekrar eden örüntülerin belirginleşmesi ve görüşmelerin on altıncı katılımcıdan itibaren birbirini tekrarlamaya başlaması üzerine veri toplama süreci sonlandırılmıştır.

Tablo 1: Görüşmeye Katılan İmam-Hatiplere Ait Demografik Bilgiler

Değişken		Kişi Sayısı
Görev Yeri	Köy/Mahalle	7
	Kasaba	1
	İlçe Merkezi	6
	İl Merkezi	5
Görev Süresi	1-5 Yıl	4
	6-10 Yıl	1
	11-20 Yıl	12
	21- + Yıl	2
Yaş Dağılımları	20-30 Yaş	3
	31-40 Yaş	10
	41-50 Yaş	5
	51- + Yaş	1
Eğitim Durumları	Lise Mezunu	4
	Ön Lisans Mezunu	4
	Lisans Mezunu	8
	Lisansüstü Mezunu	3
Görev Yapılan Cami Grubu	A Grubu	1
	B Grubu	2
	C Grubu	6
	D Grubu	10
	E Grubu	0

²⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din Hizmetleri İstatistikleri" (2024).

Tablo 1’de araştırmanın çalışma grubuna ait demografik veriler sunulmuştur. Veriler incelendiğinde, imam-hatiplerin görev yaptıkları cami grupları ve bu camilerin yerleşim birimleri (il, ilçe, köy ve kasaba) bakımından çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bu durum merkezî hutbe uygulamasının farklı bağlamlardaki etkilerini daha kapsamlı analiz etmeye imkân tanımaktadır.

Katılımcıların büyük kısmının 10 yıldan fazla hizmet süresine sahip olması, meslekî deneyim açısından daha güvenilir veriler elde edilmesini sağlamaktadır. Yaş dağılımı incelendiğinde, çoğunluğun 30 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir. Bu yaş ve kıdem profili, merkezî hutbe uygulamasına ilişkin süreçleri daha sağlıklı analiz edebileceklerini düşündürmektedir.

Eğitim düzeylerinin farklı olması, uygulamaya ilişkin bakış açılarının çeşitlenmesini sağlayarak araştırmanın kapsamını genişletmektedir.

Genel olarak, farklı cami grupları ve yerleşim birimlerinde görevli imam-hatiplerin araştırmaya dahil edilmesi, merkezî hutbe uygulamasına dair değerlendirmelerin hem mekânsal hem sosyokültürel çeşitliliğini artırmaktadır. Ayrıca cemaat profiline yansıyan farklılıkları gözlemlene ve uygulamanın etkilerini çok boyutlu analiz etme olanağı sunmaktadır.

1.4. Veri Analizi

Örnekleme yer alan katılımcılarla yapılan görüşmeler ortalama 30 dakika, toplamda ise 10 saat sürmüştür. Yapılan görüşmelerin ses kayıtları deşifre edilerek katılımcıların onayına sunulmuş; görüşme metinlerinde yapılan düzeltmelerden sonra verilerin analizine başlanmıştır.

Görüşme verileri, maxqda 24 paket programı yardımıyla analiz edilmiş ve ulaşılan bulguların betimsel analizi yapılmıştır. İmam-hatiplerle yapılan görüşmelerin analizine geçilmeden önce katılımcılar için kodlar “K1, K2, K3 ...” olarak belirlenmiştir. Analiz öncesi “*Hutbelerin hazırlık süreci, hutbe konularının seçimi, hutbelerin cemaate etkileri ve hutbelerde kullanılan dil ve üslup*” temaları oluşturulmuştur. Bu temalar bağlamında betimlenen veriler literatür desteği ile yorumlanmıştır.

2. Sınırlılıklar

Bu araştırma, DİB’de görevli imam-hatiplerin, merkezî hutbe uygulamasına ilişkin süreçlere odaklanmaktadır. Bu kapsamda imam-hatiplerin DİB’in merkezî hutbe yaklaşımına, merkezî hutbelerin hazırlık sürecine ve bu uygulamanın sahadaki yansımalarına ilişkin değerlendirmelerini incelemektedir. Araştırma, merkezî hutbe uygulamasının işleyişine odaklanmaktadır. Çalışmanın evrenini, DİB yurt içi teşkilatında görevli 73.478²⁷ imam-hatip oluşturmaktadır. Maksimum çeşitlilik örnekleme ile İstanbul, Bursa, Çorum, Samsun, Bolu, Düzce, Kırşehir, Ankara, Bitlis, Balıkesir ve Antalya illerinde görev yapanlardan araştırmaya gönüllü katılan 19 imam-hatip ile görüşmeler 10-30 Mart 2025 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Yurt dışı teşkilatında görevli imam-hatipler ve Din Hizmetleri Müşavirliğinin belirlediği konularda DİTİB hutbe komisyonu tarafından hazırlanan hutbeler²⁸ araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırma verileri, bu görüşmelerden elde edilen verilerle sınırlıdır.

²⁷ Diyaret İşleri Başkanlığı (DİB), “Din Hizmetleri İstatistikleri” (2024).

²⁸ Funda Aslan, *Diyaret İşleri Türk İslam Birliği’nin (DİTİB) Din Eğitimi ve Din Hizmetleri Çalışmaları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 33.

Görüşmelerde, imam-hatiplerin hutbe konularının belirlenme sürecine, hutbe metinlerinin hazırlanış aşamalarına, hutbelerde kullanılan dil ve üsluba, hutbe içeriklerinin cemaatin yerel ihtiyaçlarıyla uyumuna ve hutbelere yönelik cemaatten gelen geri bildirimlere ilişkin değerlendirmeleri ele alınmıştır. Veriler, yalnızca katılımcıların tutum ve görüşlerini yansıtmaktadır. Ayrıca, görüşme formunun geliştirilmesi aşamasında yapılan ön görüşmelerden elde edilen bulgulardan da yararlanılmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme tekniği gereği katılımcıların kişisel algıları, açıklık düzeyi, zaman ve mekân koşulları gibi sınırlılıklar mevcuttur. Bu nedenle elde edilen veriler, yalnızca katılımcı ifadeleriyle sınırlı olup analizler bu çerçevede yapılmıştır. Bulguların yorumlanmasında söz konusu sınırlılıklar dikkate alınmış ve öneriler de bulgular doğrultusunda geliştirilmiştir.

3. Araştırma Bulguları ve Yorumları

3.1. Merkezî Hutbe Uygulamasına İlişkin Bulgular ve Yorumları

Bu bölümde, araştırmada yer alan çalışma grubundaki imam-hatiplerin, merkezî hutbe uygulamasına dair süreçlerle ilgili tutum ve değerlendirmeleri analiz edilmiştir.

3.1.1. İmam-Hatiplerin Merkezî Hutbe Uygulamasına İlişkin Görüşleri

DİB hutbe hizmetlerine yönelik çeşitli düzenlemeler yapmıştır. 08.03.2013 tarihli genelgeyle gerekli durumlarda merkezden il ve ilçelere hutbe gönderilmesi hükme bağlanmış; böylece Türkiye genelindeki tüm camilerde aynı hutbenin okunması uygulaması başlamıştır. 31.07.2017 tarihli değişiklikle DİB Görev ve Çalışma Yönergesi 6. maddesinde yapılan güncellemeyle uygulamanın sınırları yeniden belirlenmiştir. Son olarak 16.03.2023 tarih ve 3439410 sayılı onayla yürürlüğe giren düzenlemeyle, hutbelerin hazırlanması ve yürütülmesi görevi Din Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığına verilmiştir. Böylece hutbeler, merkezî olarak hazırlanmakta ve ülke genelinde tüm camilerde aynı hutbe irad edilmektedir.

DİB tarafından benimsenen merkezî hutbe uygulamasının imam-hatipler tarafından nasıl değerlendirildiğini anlamak adına imam-hatiplere; “Merkezî hutbe uygulamasını doğru buluyor musunuz? Neden?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların cevapları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: İmam-Hatiplerin Merkezî Hutbe Uygulamasına Dair Genel Kanaatleri

	Kişi Sayısı
Doğru bulmuyorum	1
Kısmen doğru buluyorum	3
Bazen doğru buluyorum	2
Çoğunlukla doğru buluyorum	4
Tamamen doğru buluyorum	9
Toplam	19

Tabloda yer alan veriler incelendiğinde; 19 imam-hatipten 9'unun uygulamayı tamamen doğru bulduğu, 9'unun ise “bazen, kısmen, çoğunlukla,” gibi kayıtlarla doğru bulduklarını belirttiği görülmektedir. 1 katılımcının uygulamayı yanlış bulması dikkat

çekicidir. İmam-hatiplerin yarısının, kullandığı çekimsiz ifadeler uygulamayı doğru bulmakla birlikte bazı noktalarda memnuniyetsizlik yaşadıklarını akla getirmektedir. İmam-hatiplerin uygulamayı doğru bulma gerekçeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: İmam-Hatiplerin Merkezî Hutbe Uygulamasını Doğru Bulma Gerekçeleri

Gerekçe	Kişi Sayısı
Güncelliği sağladığı için	6
Uzmanlık gerektirdiği için	2
Belli bir standart oluşması için	1
Birlik ve beraberliğin sağlanması için	12
Yanlış görüşleri ve görüş ayrılıklarını önlediği için	5

Tablo 3'te merkezî hutbe uygulamasına ilişkin görüş belirten imam-hatiplerin gerekçeleri yer almaktadır. Veriler incelendiğinde uygulamayı doğru bulan imam-hatiplerin en çok birlik ve beraberlik temasına vurgu yaptığı görülmektedir. Ayrıca, hutbelerin güncelliğini koruması nedeniyle uygulamayı doğru bulan 6 imam-hatip, farklı görüşlerden kaynaklanabilecek ayrışmaları önlemesi ve muhtelif oluşumların propaganda faaliyetlerini sınırlandırması gerekçesiyle olumlu bakan 5 imam-hatip bulunmaktadır. Bunun yanında, hutbelerin uzmanlık gerektiren bir irşat aracı olması sebebiyle doğru bulan 2 imam-hatip ile hutbelerde belli bir standardın olmasını gerekçe gösteren 1 imam-hatip yer almaktadır.

Merkezî hutbe uygulamasını doğru bulan imam-hatiplerin ifadeleri incelendiğinde bu gerekçeleri destekleyen örnek ifadelerden bazıları temayı somutlaştırmak amacıyla aşağıda sunulmuştur:

K3, "Farklı kesimlerin hazırladığı hutbeler, toplumda fitne sebebi olabilir. Bu nedenle merkezden gönderilmesi mantıklı." (36 Yaş, Lise, 15 yıl, C Grubu)

K10, "Hutbelerin toplumun her kesimine hitap edecek şekilde hazırlanması için merkezî olması gerekiyor. Böyle olmazsa hutbelerin çeşitli çevrelerce amacı dışında kullanılma riski ortaya çıkabilir." (37 Yaş, Ön Lisans, 14 Yıl, D Grubu)

K16, "Evet, uygulamayı birliktelik olması açısından doğru buluyorum." (34 Yaş, Tezsiz Yüksek Lisans, 13 Yıl, D Grubu)

K18, "Evet, yanlış veya temelsiz görüşlerin yayılmasını engellemektedir." (39 Yaş, Lisans, 14 Yıl, C Grubu)

K11, "Evet, hutbelerin merkezi olması çeşitli cemaatlerin müntesipleri arasında ortaya çıkabilecek olası ayrılıkları engellemektedir." (46 Yaş, Ön Lisans, 16 Yıl, C Grubu)

K5, "Evet uygulamayı doğru buluyorum. Bu sayede Türkiye genelinde herkes güncel konuları takip edebiliyor." (29 Yaş, Lisans, 2 Yıl, D Grubu)

K12, "Evet, bence doğru ve yerinde bir uygulama. Hutbelerin irşad ve iletişim açısından taşıdığı önemine binaen yetkin kişilerce hazırlanmasının yerinde bir yaklaşım olduğunu düşünüyorum." (39 Yaş, Lisans, 14 Yıl, B Grubu)

Araştırmaya katılan ve uygulamayı doğru bulduğunu belirten imam-hatipler, uygulamayı çeşitli yönlerden olumlu değerlendirmiş ve farklı gerekçelerle desteklemiştir. Ancak bütüncül bir değerlendirme yapabilmek için, uygulamayı genel olarak doğru bulmasına rağmen uygulamaya eleştirel yaklaşan katılımcıların görüşlerine de odaklanmak gerekmektedir. Çünkü katılımcı ifadelerinde hem olumlu yaklaşımlar hem de temkinli tutumlar dikkat çekmektedir.

Görüşmeye katılan imam-hatiplerden 9'u "çoğunlukla, kısmen, bazen" gibi ifadelerle uygulamaya dair eleştirilerini dile getirmiştir. Bu durum bazı imam-hatiplerin merkezî hutbe uygulamasına yönelik kısmi memnuniyetsizlik taşıdığını göstermektedir. Bu eleştirilerin katılımcıların ifadelerine, farklı boyutlarda yansıdığı ve çeşitli gerekçelerle uygulamayı eleştirel biçimde değerlendirdikleri görülmüştür. İmam-hatiplerin bu gerekçeleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4: Merkezî Hutbe Uygulamasına Çekimsiz Yaklaşanların Gerekçeleri

Gerekeçe	Kişi Sayısı
Konu seçimi uygun değil	5
Hutbe içerikleri yeterli değil	2
Hutbelerde kullanılan dil sorunlu	2
İmam-hatipleri sınırlıyor	1
İmam-hatipleri tembelleştiriyor	1

Tablo 4'e göre, merkezî hutbe uygulamasına eleştirel yaklaşan imam-hatiplerin en çok dile getirdiği gerekçe, hutbe konularının yerel cemaatin ihtiyaç ve beklentileriyle uyumsuzluğu olmuştur. 5 imam-hatip bu uyumsuzluğu vurgulamıştır. Ayrıca 2 imam-hatip, hutbe içeriklerinin yetersiz olduğunu, 2 imam-hatip ise metinlerdeki dil ve üslup sorunlarını vurgulamıştır. Bununla birlikte bazı imam-hatipler, merkezî hutbelerin meslekî yaratıcılığı kısıtladığını ve tembelleğe neden olduğunu belirtmiştir. Bu bulgulara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

K13, "Belli dönemlerde ulusal konulara yer verilmesi diğer zamanlarda ise yerel konuların işlenmesinin daha yerinde olacağı kanaatindeyim." (44 Yaş, Lisans, 24 yıl, B Grubu)

K4, "Hutbenin birincil amacı cemaatin yereli ilgilendiren sorunlarına çözüm üretmek, onları bilinçlendirmek olması gerekirken tek tip hutbeyle bu amaç gerçekleşmiyor ve cemaatin sorunlarına doğrudan yer verilmiyor. Benim görev yerim köy. Cemaatin sorunları, ile şehirlerde yaşayanların sorunları aynı olmuyor." (23 Yaş, Lise, 2 Yıl, D Grubu)

K15, "Merkezî hutbe uygulamasının yanlış bulduğum yönleri var. Mesela konular yerelde cemaatin beklentisine uymayan ve onlara hitap edemeyen konulardan seçilebiliyor." (31 Yaş, Lisans, 9 Yıl, D Grubu)

K1, "... Kötüye kullanımını önlemek adına doğru bir uygulama olsa da her yerin işleri, sorunları ayrı oluyor. İstanbul'da konuşulan dille kırsalda kullanılan dil farklı bu nedenle hutbe konuları bölgelere göre farklı olabilir." (35 Yaş, Lisans, 15 Yıl, D Grubu)

K3, "Eğitim seviyesi dikkate alınmadan herkese aynı hutbe hazırlanıyor. Hutbelerde kullanılan kelimeleri, dili herkes anlayabilmeli." (36 Yaş, Lise, 15 yıl, C Grubu)

K2, "Doğru bulmuyorum. Bunun nedeni de sanki böyle kitaptan normal bir sayfayı açıp okuyor gibiyim. Bence önemli bir eksiklikte kullanılan ayet ve hadislerin yetersizliği ve özellikle kıssalara değinilmemesi." (23 Yaş, Lise, 3 Yıl, D Grubu)

K15, "İmam-hatiplere yönelik etkileri de var. Örneğin kendimize ait yorumlarımızı, düşüncelerimizi açıklayamıyoruz. Bu konuda bizi sınırlıyor. Bence belli konularda izin verilmeli." (31 Yaş, Lisans, 9 Yıl, D Grubu)

K14, "Uygun olmadığını düşündüğüm konular arasında en önemlisi merkezî hutbe uygulaması nedeniyle imam-hatipler üzerindeki yükü attığı için rehavete kapılıyor, zamanla tembelleşiyor." (46 Yaş, Lise 3 Yıl, D Grubu)

Araştırmaya katılan imam-hatiplerin çoğu merkezî hutbe uygulamasını doğru bulmaktadır. Bu görüşlerinin temelinde hutbe metinlerinden doğabilecek olumsuzlukları önleme amacı olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Katılımcılar, merkezî uygulama olmadığında bazı imam-hatiplerin hutbeleri kişisel görüşlerini yansıtacak biçimde kullanabileceğini; bunun da toplumsal birlik ve beraberliği zedeleyebileceğini belirtmiştir. Ayrıca yanlış bilgilerin ve öznel yorumların önüne geçilmesi; hutbelerde standart sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bazı katılımcılar, hutbelerin uzman kişilerce hazırlanmasının daha doğru olacağını, imam-hatiplerin bu konuda yeterli donanıma sahip olmadığını düşünmektedir.²⁹

Merkezî hutbe uygulamasını destekleyenler, bu yöntemle belli çevrelerin etkisinin azaltıldığını düşünmektedir. Özellikle son dönemde yaşanan olayların, birlik ve beraberlik açısından merkezî hutbenin gerekliliğini ortaya koyduğu ifade edilmektedir. Ayrıca hutbelerin güncel konuları içermesi ve Diyanet'in açıklamalarının ülke genelinde eşzamanlı duyurulabilmesi de uygulamanın faydaları arasında görülmektedir.

İmam-hatipler, merkezî hutbe uygulamasının toplumsal birliği ve sahih bilgi aktarımını sağlama; propaganda riskini azaltma, kalite standardı oluşturma ve güncel konulara yer verme açısından gerekliliğini vurgulamaktadır. Katılımcılar, bu uygulamayı hem toplumsal sorunlara karşı koruyucu bir tedbir hem de denetim mekanizması olarak görmektedir.

Bununla birlikte, bazı imam-hatipler uygulamayı yerel ihtiyaçlara uyumsuzluk açısından eleştirmektedir. Merkezden gönderilen hutbelerin, bölgesel ve toplumsal farklılıkları yeterince yansıtmadığı; kırsal ve kentsel kesimlerde aynı metnin kullanıldığı ifade edilmektedir.³⁰ Ayrıca hutbe dilinin cemaatin eğitim düzeyine uygun olmadığı, ayet, hadis ve kıssa kullanımının azlığı nedeniyle içeriklerin zayıf kaldığına dikkat çekilmektedir.

Bazı katılımcılar, merkezî hutbe uygulamasının meslekî gelişimi olumsuz etkilediğini; araştırma yapma, metin hazırlama ve kendini geliştirme fırsatlarını sınırladığını belirtmiştir.³¹ Bu durumun zamanla pasifleşme, cemaatle etkileşim eksikliği³², motivasyon kaybı ve tükenmişlik hissine yol açtığı dile getirilmiştir.

3.1.2. İmam-Hatiplerin Hutbelerin Hazırlanma Sürecine İlişkin Görüşleri

Hutbelerin, hitap edeceği kitlenin çeşitliliği dikkate alınarak hazırlanması gerekmektedir. Bu amaçla, 2006 yılında DİB tarafından, hutbelerin belli niteliklere sahip olmasını sağlamak üzere "Hutbe Hazırlama ve Değerlendirme Kılavuzu" oluşturulmuş; 17.02.2006 tarihli ve B.02.1.DİB.0.12.00.01/203-02-230 sayılı yazılı talimatla uygulamaya konmuştur. Bu tarihten itibaren camilerde irad edilecek hutbelerin belirlenmesinde ilgili kılavuz esas alınmış, tüm Diyanet personelinin hazırlık sürecine katılımı teşvik edilmiştir. Genelgede hutbe metinlerinde millî birlik, toplumsal dayanışma ve ahlaki değerlerin pekiştirilmesi öncelikli temalar olarak belirtilmiş; fitne, bölücülük, zararlı akımlar ve siyasi içeriklerden kaçınılması istenmiştir.³³

²⁹ Fahri Kayadibi, "Yetişkin Din Eğitimi (Sorunlar - Çözüm Önerileri)", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 53.

³⁰ Meryem Karataş, "Yaygın Din Eğitimine Katkısı Açısından Camiler", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 4/1 (2022), 9.

³¹ Hikmet Gültekin, "İmam Hatiplerin Hadis Bilgileri ve Sünnet Algıları (Uşak İli Örneği)", *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2019), 115.

³² Karaziyan, *Dinî İletişim ve Din Dili Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinin İncelenmesi*, 76.

³³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Hutbe Hazırlama ve Değerlendirme Kılavuzu (2022)" (Erişim 15 Ağustos 2025); Yaşaroğlu, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış", 101.

2013 yılında yapılan değişiklikle hutbe hazırlama görevi il ve ilçe irşat kurullarına devredilmiştir. Bu kurulların, yerel ihtiyaçları dikkate alarak hazırladıkları hutbeleri irad tarihinden önce Din Hizmetleri Genel Müdürlüğüne (DHYS) onay için göndermeleri kararlaştırılmıştır. Onaylanan hutbeler illerde irad edilmeye başlanmış, ancak Başkanlık gerekli gördüğü durumlarda merkezden hutbe gönderebilme yetkisini saklı tutmuştur.³⁴ Bu kayda binaen merkezî hutbe uygulaması kalıcı hale gelmiş ve 2023 itibarıyla hutbelerle ilgili tüm süreç DİB uhdesine geçmiştir.

Araştırmada, imam-hatiplere “Merkezî hutbelerin hazırlanışı sürecinde görev aldınız mı? İmam-hatiplerin görev alması gerektiğini düşünüyor musunuz? Neden?” soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların 9’u en az bir kez; 2’si birkaç kez hutbe hazırladığını; 8’i ise hiç hazırlamadığını belirtmiştir. Daha önce hutbe hazırlayan imam-hatiplerden biri, hazırladığı hutbenin ülke genelinde irad edilmesine rağmen adına yer verilmediğini ve geri bildirim yapılmadığını ifade ederek tekrar hazırlama motivasyonunu kaybettiğini belirtmiştir. Ayrıca 2 katılımcıdan hutbe hazırlamaları istendiğini, 17 katılımcı ise böyle bir talep almadığını bildirmiştir. Geçmişte hutbe hazırlayanlar da son dönemde bu görevden tamamen uzaklaştıklarını dile getirmiştir. Bu bulgulara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

K1, “Önceki yıllarda oluyordu, 15 Temmuz’dan sonra kaldırıldı. Yazdığım hutbe Diyanet tarafından seçilip yayımlandı. Ama hazırlayan kişi olarak benim adım değil il komisyonu yazıldı. Bu durum hutbe yazma konusunda motive edici değildi. Bundan sonra tekrar hutbe hazırlama girişimim olmadı.” (35 Yaş, Lisans, 15 Yıl, D grubu)

K11, “Her ilin kendi hutbesini hazırladığı dönemde imam-hatiplerin de hutbe hazırlamaları isteniyordu, o zamanlar hazırladığım birkaç hutbe olmuştur ama seçilmedi.” (46 Yaş, Ön Lisans, 16 Yıl, C Grubu)

K15, “15 Temmuz olayı yaşanana kadar aylık toplantılarda hutbe yazmamız isteniyordu. Ancak şu an böyle bir şey yapılmıyor.” (31 Yaş, Lisans, 9 Yıl, D Grubu)

K18, “Aylık toplantılarımızda belirlenen konularda hutbe yazmamız isteniyordu. Zorunlu değildi ama şimdi hutbe yazmamızı isteyen yok.” (39 Yaş, Lisans, 14 yıl, C Grubu)

K4, “Daha önce hutbe hazırlama süreçlerinde bulunmadım. Hutbe yazmam istenmedi hiç.” (23 Yaş, Lise, 2 Yıl, D Grubu)

Görüşmelerden, imam-hatiplerin hutbe hazırlık sürecinin dışında kaldıkları anlaşılmaktadır. Bunun temel nedeni, hutbelerin merkezî olarak hazırlanmasıdır.³⁵ Ayrıca geri bildirim mekanizmalarının işletilmediği ve katkı sunan kişilerin görünürlüğünü sağlayan bir sistemin oluşturulmadığı anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılan imam-hatiplerin hutbe hazırlama yeterliklerinin geliştirilmesine yönelik adımların atılması gerektiğini söylemek mümkündür. Çünkü hutbe hazırlama konusunda gönüllü olmayanların veya kendilerinden böyle bir talepte bulunulmadığını belirten imam-hatiplerin yanı sıra hazırladığı hutbenin beğenilmediğini vurgulayan imam-hatiplerin varlığı bunu göstermektedir.

³⁴ Yaşaroğlu, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, 100.

³⁵ İslam Can, “Türkiye Camilerinde Okutulan Hutbelerin Birlikte Yaşama Söylemleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 38 (18 Aralık 2017), 512; Karataş, “Yaygın Din Eğitime Katkısı Açısından Camiler”, 10.

İmam-hatıplerin, hutbe hazırlama sürecine dahil edilmemesinin olası nedenlerini bireysel ve kurumsal olarak sınıflandırmak mümkündür. Bireysel düzeyde imam-hatıplerin hutbe hazırlama konusunda yetkin olmadıkları, olumsuz deneyim ve teşvik edilmeme gibi durumlar ifade edilebilir. Kurumsal bağlamda ise imam-hatıplerin sürece dâhil edilmesine yönelik teşvik edici unsurların olmayışı, görevlendirme yapılmaması ve merkezîyetçi politika benimsenmesi gösterilebilir.³⁶

3.1.3. İmam-Hatıplerin Merkezî Hutbe Konularının Seçimine İlişkin Görüşleri

2013 yılı, hutbelerle ilgili yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu tarihten itibaren cuma ve bayram namazı kılınan camilerde irad edilecek hutbeler DİB tarafından hazırlanarak, internet adresinde yayımlanmaya başlamıştır.³⁷ Hutbe konularının merkezden belirlenmesi, içerik ve üslubun şekillenmesinde doğrudan etkili olmaktadır. Merkezî hutbe uygulaması sonucunda, konuların çoğunlukla ahlak, inanç ve ibadet gibi bireysel ve toplumsal yönü güçlü temalar etrafında yoğunlaştığı; birlik ve beraberlik vurgusunun öne çıktığı görülmektedir.³⁸ Bu durum bazı konuların tekrar edilmesine, buna karşın yerel beklenti ve ihtiyaçları karşılayacak bazı konuların geri planda kalmasına yol açabilmektedir. Hutbelerde zaman zaman kültürel, sosyal ve millî olaylara yer verilmesi; ülke gündemindeki gelişmelerin hutbelere yansıtılması ise güncelliğin korunması açısından önem taşımaktadır.³⁹

Merkezî hutbelerde işlenecek konuları belirleme sürecinde DİB'in benimsediği yaklaşım ve imam-hatıplerin bu süreçte nasıl konumlandırıldığını görmek adına, katılımcılara; "Hutbelerde işlenen konuların merkezden belirlenmesi hakkında neler düşünüyorsunuz? Bu yaklaşım sizce doğru mu?" soruları yöneltilmiştir. İmam-hatıplerden 8'i konuların merkezî olarak belirlenmesini tamamen doğru bulduğunu, 10 katılımcı ise kısmen doğru olduğunu ifade etmiştir. Uygulamayı doğru bulmayan 1 imam-hatip vardır.

İmam-hatıplerden konuların merkezî olarak belirlenmesine yönelik görüş belirtenlerin çoğunluğu uygulamaya çekimsiz yaklaşmaktadır. Bu durum 11 katılımcının ifadesine "kısmen, bazen, çoğunlukla" gibi ifadelerle yansımıştır. Temkinli ifadeler kullanan imam-hatıplerden 9'unun gündeme getirdiği konu ise merkezden belirlenen hutbe konularının farklı bölgelere, yerel ihtiyaç ve beklentilere cevap verebilme durumudur. Katılımcılardan 1'i hutbe içeriklerinin mezhepsel farklılıklar açısından uygun olmadığını ifade etmiştir. Bu bulgulara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

K9, "Uygulamayı genel olarak doğru buluyorum ama köyde de görev yapmıştım, hutbelerde bazen köyle hiç alakası bulunmayan konular seçildiğinde imam-hatıpler bunları okumak durumunda kalıyor." (37 Yaş, Lisans, 13 Yıl, D Grubu)

K13, "Ulusal içerikli konular dışında hutbelerde yereli ilgilendiren konulara yer verilmesinin daha doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindeyim" (44 Yaş, Lisans, 24 Yıl, B Grubu)

³⁶ Akkaya, "Diyaret Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi".

³⁷ Diyaret İşleri Başkanlığı (DİB), "Faaliyet Raporları" (2024).

³⁸ Yaşaroğlu, "Diyaret İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış", 100; Ceylan, "Diyaret İşleri Başkanlığı Hutbelerinde Muhteva: Eğitim Konusu Üzerine Bir İçerik Analizi", 417.

³⁹ Asım Sarıkaya, "Diyaret İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbelerde (2015-2017) Siyer Öğretimi - Sorunlar ve Çözüm Önerileri-", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19/2 (2019), 718-721.

K1, “... ama kırsal bölgelerde örneğin tarımla ilgili öşür vb. konulara yer verilmesi lazımken farklı konulardan mesela genç olmayan yerde yaşlılara saygı gibi konular cemaat için uygun olmuyor. Ben bu nedenle çoğu zaman hutbe konularının güncel olamadığı kanaatindeyim.” (35 Yaş, Lisans, 15 Yıl, D Grubu)

K14, “Belirlenen konuların genelde gündemi takip etmesi olumlu olsa da bazı bölgeler için bu hutbe konuları uygun olmuyor çoğu zaman. Bunu şundan dolayı söylüyorum, görev yerimde, köyde cemaatimin tamamı yaşlılardan oluşuyor. Köydeki insanları ilgilendirmeyen konular seçiliyor. Bu konular köyde hayvancılık yapan insanlara uygun olmuyor... Gençlere yönelik hutbe var ama, camide gençler yok. Böyle konular çokça seçiliyor.” (46 Yaş, Lise, 3 Yıl, D Grubu)

K18, “... Dezavantajı noktasında ülkemiz farklı kültürlerin olduğu büyük bir coğrafya. Bu da bölgesel hassasiyetlerin farklılaşması demek. Örneğin farklı mezhebe mensup insanların olduğu yerlerde aynı hutbe metninin buralardaki ihtiyaçlara cevap vermesi zor.” (39 Yaş, Lisans, 14 Yıl, C Grubu)

Hutbe konularının merkezden belirlenmesini tamamen doğru bulduğunu ifade eden 8 katılımcı vardır. Uygulamaya dair olumlu görüş belirten imam-hatiplerin en sık dile getirdiği gerekçelerden biri, merkezî hutbelerle ülke genelinde birlik beraberliğin sağlanmasıdır. Bu bağlamda olumlu görüş belirten katılımcılardan 5'i uygulamanın konuların güncelliğini sağladığını, 1 katılımcı karmaşa, gerilim gibi olumsuz durumlar karşısında ön almak için doğru bir uygulama olduğunu gündeme getirmiştir. Bu bulgulara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

K16, “Evet doğru, çünkü ülke genelinde birlikteliğin sağlanması için konular merkezî olarak belirlenmelidir.” (34 Yaş, Tezsiz Yüksek Lisans, 13 Yıl, D Grubu)

K11, “Her cami, köy, kasaba ve şehir kendi konusunu belirlese bu durumda çok farklı durumlar ortaya çıkar. Dinî yapıların propagandası ve siyasi söylemler öne çıkabilir. Bu ise toplumda çatışmaya sebep olur, kargaşa çıkarır.” (46 Yaş, Ön Lisans, 16 Yıl, C Grubu)

K15, “Genelde hutbeler gündemin etkisi ile yazılıyor ve toplumu aydınlattığı için doğru.” (31 Yaş, Lisans, 9 Yıl, D Grubu)

K5, “Evet çünkü güncel konular hazırlanıyor.” (29 Yaş, Lisans, 2 Yıl, D Grubu)

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü uhdesinde yürütülen merkezî hutbe uygulamasında konuların belirlenme sürecinde imam-hatiplerin katkısının olup olmadığını anlamak adına imam-hatiplere; “Hutbe konularının belirlenme sürecinde imam-hatiplerden görüş alınıyor mu? Alınmalı mı?” soruları sorulmuştur. Katılımcılardan 16'sı görüş alınmadığını, 1'i ise hutbe konularının belirlenmesinde imam-hatiplerden görüş alındığını ifade etmiştir. Bu bağlamda 2 katılımcı ise önceden görüş alındığını ancak merkezî hutbe uygulaması sonrasında görüş alınmadığını ifade etmiştir. “Merkezî hutbe konularını belirleme sürecinde imam-hatiplerden görüş alınmalı mı?” sorusuna ise 16 imam-hatip gerekli olduğu, 3 imam-hatip ise gerekli olmadığı yönünde cevap vermiştir. Bu bulgulara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

K1, “Hayır, kesinlikle sorulduğunu görmedim. İmamlara sorulsa hutbe konusu olarak ne yazalım diye, görev yerindeki cemaatin gündemine göre konu önerir. Yereldeki gündem Ankara'nın gündemiyle aynı değil.” (35 Yaş, Lisans, 15 Yıl, D Grubu)

K4, “Hutbelerde işlenecek konuların belirlenmesi sürecinde benden veya yakın çevremde bulunan imam-hatiplerden görüş alındığını görmedim şu ana kadar. Hutbe konularına dair kendisinden görüş alındığını belirten birini de görmedim.” (23 Yaş, Lise, 2 Yıl, D Grubu)

K18, “Daha önceden alınıyordu ancak şimdi tamamen merkezî.” (39 Yaş, Lisans, 14 Yıl, C Grubu)

K15, “Alınmıyor. Ama konular ülke gündemini yansıtıyor genelde.” (31 Yaş, Lisans, 9 Yıl, D Grubu)

K17, “Herkesin görüşünün alınması zaten zor, bundan dolayı konu önerisi yapmak isteyen kişilere önerilerini yapma imkanı verilmeli.” (36 Yaş, Yüksek Lisans, 14 Yıl, C Grubu)

Katılımcılar hutbe konularının merkezden belirlenmesine temkinli yaklaşmaktadır. Bu yaklaşımın temel gerekçesi, yerel ihtiyaçlar ve bölgesel farklılıklar dikkate alınmamakta; konular cemaatin beklentilerine, güncelliğe ve yerel dile uygun düşmemektedir.

Cemaatin dinî ve toplumsal ihtiyaçlarını en iyi bilen kişiler olarak imam-hatipler, hutbe konularının belirlenmesinde kendilerinin sürece dâhil edilmediğini belirtmiştir. Katılımcılardan yalnızca 1’i imam-hatiplerden görüş alındığını; 2’si ise geçmişte alınırken son dönemde alınmadığını ifade etmiştir. Kalan 16 katılımcı ise bu süreçte görüşlerinin dikkate alınmadığını dile getirmiştir. Bu bulgulara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

K12, “Görüş alınmıyor ancak alınması gerekli. Çünkü toplumu yakından tanıyan ve doğrudan iletişim içerisinde olan bizleriz. Mevcut sorunları ve ihtiyaçları en iyi imam hatipler bilir.” (39 Yaş, Lisans, 14 Yıl, B Grubu)

K14, “Görüş alınmalı tabii ki. Merkezde bu işle meşgul olanlar sahayı görmüyor. Masa başında oturup hutbe yazılması doğru değil. Halkın içindeyiz, ihtiyaçları en iyi biz görüyoruz. İmam-hatipler cemaatinin her anına ortak, şahit. Bundan dolayı da hangi konuların cemaate daha çok hitap edeceğini tespit edebiliriz. Bize sorulması gerekiyor.” (46 Yaş, Lise, 3 Yıl, D Grubu)

K15, “İmamların fikri alınmalıdır. Diyanet haftalık olarak fikir alışverişi yapabilir imamlarla, teknoloji çağındayız.” (31 Yaş, Lisans, 9 Yıl, D Grubu)

Görüşme yapılan imam-hatiplerden bazıları, hutbe konularının belirlenmesinde kendi görüşlerinin alınmadığını ancak buna gerek olmadığını ifade etmiştir. Bu katılımcılar, Başkanlık bünyesinde alanında uzman kişilerin bulunduğunu ve dolayısıyla imam-hatiplerin görüşlerine ihtiyaç duyulmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte, görüş alınmasına gerek olmadığını düşünen bu imam-hatiplerin açıklamalarında, konu seçimine sınırlı da olsa inisiyatif tanınması ve ehil kişilerin konu önerisinde bulunabileceği bir sistemin oluşturulması yönündeki talepleri dikkat çekmektedir. Bu bulgulara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

K11, “Alınmasına gerek yok. Çünkü Başkanlıkta hutbe konularının belirlenmesi ve hutbelerin yazılmasıyla ilgilenen uzman kişiler var, gayet güzel konular belirleniyor.” (46 Yaş, Ön Lisans, 16 Yıl, C Grubu)

K17, “Herkesin görüş belirtmesine ihtiyaç yok. Ama isteyenlerin konu önerebileceği bir imkan verilmesi gerekiyor.” (36 Yaş, Yüksek Lisans, 14 Yıl, C Grubu)

K13, “Görüş alınmıyor, alınmasına da gerek yok. Ancak hutbe konusu seçme konusunda imam-hatiplere bir yetki verilmeli. İmam-hatipler görev yerlerindeki sorunlara hutbelerinde yer verebilmelidir.” (44 Yaş, Lisans, 24 Yıl, B Grubu)

K15, “İmam-hatiplerin görüşü alınmalı bence. Teknolojik imkanlar çok yaygın. Konu belirleme sürecinde imamlara haftalık olarak fikir sunma imkanı sağlanabilir.” (31 Yaş, Lisans, 9 Yıl, D Grubu)

Araştırmaya katılan imam-hatiplerin gündeme getirdiği konular incelendiğinde merkezî hutbe sürecinde pasif birer uygulayıcı olarak konumlandırıldıkları ve sürece dâhil edilmedikleri anlaşılmaktadır. Özellikle hutbe konularının belirlenmesi sürecinde uzmanların sahadan veri⁴⁰ almadan hareket ettiklerini düşünmeleri dikkat çekicidir. Bu durum imam-hatiplerin dışlanma ve aidiyet yoksunluğu hissetmelerine neden olabilir.

İmam-hatipler, merkezî hutbe uygulamasına ilişkin sorunların çözümüne dair çeşitli önerilerde bulunmuştur. Katılımcılar, süreçte danışma ve istişareye dayalı bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini vurgulamış; özellikle donanımlı ve bölgesel dinamikleri iyi bilen imam-hatiplerden görüş alınmasının yerel ihtiyaçlara daha uygun hutbelerin hazırlanmasını sağlayacağını belirtmiştir. Ayrıca imam-hatipler, hazır metinlerin pasif uygulayıcıları olmak yerine sürece aktif biçimde katılarak, cemaatin gerçek gündemine hitap eden konuların hutbelerde yer almasını istemektedir.

3.1.4. İmam-Hatiplerin Merkezî Hutbelerin Cemaate Etkilerine İlişkin Görüşleri

Hutbe, özü itibarıyla topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşmadır.⁴¹ Hz. Peygamber döneminden beri var olan hutbeler, toplumu bilgilendirmek ve güncel konulardan haberdar etmek amacıyla kullanılmaktadır.⁴² Hutbelerin, muhataplarının ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alarak şekillenmesi, onların gündemiyle uyumlu olması beklenmektedir.⁴³

Ancak, 2013'te uygulamaya konulan merkezî hutbe uygulaması ile bu uyumun ne ölçüde sağlandığı ve cemaat üzerindeki etkisinin nasıl olduğunu anlamak için imam-hatiplere; "Merkezî hutbe uygulaması sizce cemaat üzerinde etkili mi? Neden?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların 12'si kısmen, 6'sı tamamen etkili olduğunu; yalnızca 1'i ise etkisiz bulunduğunu belirtmiştir. Genel olarak imam-hatipler, hutbelerin cemaat üzerinde etkili olduğunu düşünmekle birlikte çoğunluğunun "kısmen etkili" görüşü dikkat çekicidir. Bunun gerekçesi, hutbe konularının cemaatin ihtiyaçlarına tam olarak karşılık vermemesi, dolayısıyla beklenen düzeyde etki oluşturamamasıdır. Bu bulgulara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

K4, "Hutbe metinleri bazen cemaatin anlama kapasitesini aşıyor bazen de yaygın İslami görüşe tam olarak uygun olmuyor. Cemaate hitap eden hutbeler, onların sorunlarına cevap üreten, gündemleri ile ilgili olanlar etkili oluyor. Böyle olduğunda çok dikkatle dinliyorlar, ama doğrudan kendilerine hitap etmeyen hutbelerde böyle olmuyor. Dinlemiyorlar. Etkisinin olmadığını hissediyorum." (23 Yaş, Lise, 2 Yıl, D Grubu)

K2, "Bazı hutbelerde oluyor ama bazılarında maalesef olmuyor. Bu durum kişilerin kendisiyle alakalı tabii biraz da. Çünkü etkilenmeyen bir insanı karşıya alıp sabaha kadarda konuşsan etkilenmez yine" (23 Yaş, Lise, 3 Yıl, D Grubu)

K15, "Köy için düşündüğümüzde etkisi az. Şehirlerde, büyük yerlerde etkisi oluyor. Ben eski görev yerimle burası arasında fark olduğunu gelen tepkilerden ve aldığım sorulardan fark ediyorum." (31 Yaş, Lisans, 9 Yıl, D Grubu)

⁴⁰ Abdullah Sacid Öksüz, "Hutbelerde Fıkıh Eğitiminin İmkânı (Fetva Kullanımı Özelinde)", *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/1 (30 Mart 2022), 375.

⁴¹ Mustafa Baktır, "Hutbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/425.

⁴² Kocaman, "Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu", 1260.

⁴³ Abdullah Özbolat, "Hutbelerde Söylem Değişimi -Diyanet Hutbeleri Örneği-", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/29 (2014), 667.

K14, “... Hutbe gündemde olan bir konuyla ilgili olduğunda etkili oluyor. Lakin her hutbe de cemaate hitap etmiyor.” (46 Yaş, Lise 3 Yıl, D Grubu)

K12, “Konu dil ve anlatım hassasiyetleri dikkate alınarak hazırlandığında etkisi büyük oluyor. Ancak herkesi etkilediğini ifade etmek zor.” (39 Yaş, Lisans, 14 Yıl, B Grubu)

K17, “Hocam hutbe güzeldi diye teşekkür edenler oluyor çoğu zaman bana, güzel okudun diyenler oluyor. Bu şekilde diyenlerle çok karşılaştım.” (36 Yaş, Yüksek Lisans, 14 Yıl, B Grubu)

K9, “Bölgesel konular eksik kalsa da geneli ilgilendiren konular olduğunda etkili oluyor.” (37 Yaş, Lisans, 13 Yıl, D Grubu)

K11, “Kişi diyanete ve diyanet personeline karşı ön yargıya sahip değil ise ve imam-hatip güzel sunum yaparsa mutlaka etki ediyor. Bu manada zaman zaman dönüş aldığım oluyor.” (46 Yaş, Ön Lisans, 16 Yıl, C Grubu)

K5, “Evet etkili olduğunu farklı görüşteki insanların bir araya gelip bu hafta şundan bahsetti imam diye konuştuklarından biliyorum.” (29 Yaş, Lisans, 2 Yıl, C Grubu)

K7, “Olmuyor. Gözlemlerim bu yönde.” (43 Yaş, Lisans, 12 Yıl, D Grubu)

Hutbeler, esas itibarıyla vatandaşın dini ve toplumsal konularda bilgilendirilmesi amacıyla oluşturulmaktadır. İmam-hatipler ile cemaat arasında hutbe metinlerine yönelik etkileşimin hangi boyutlarda gerçekleştiğini anlamak adına katılımcılara “Merkezî hutbe uygulamasına dair cemaatinizden size yansıyan durumlar oluyor mu? Paylaşabileceğiniz bir anınız var mıdır?” soruları sorulmuştur. Katılımcıların ifadelerinden bu durumun sınırlı düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Cemaatinden hutbelerle ilgili değerlendirme aldığını belirten katılımcı sayısı 6’dır. Değerlendirmelerin yapıldığını belirten imam-hatiplerden 4’ü hutbelerde yer verilen içeriklerin ve tercih edilen dilin eleştirildiğini, 1’i cemaatinden birinin bir hutbeyi çok beğendiği için metni istediğini ve 1’i ise hutbelerle ilgili internet ortamındaki ve özellikle sosyal medyadaki bazı eleştirileri gördüğünü ifade etmiştir. Örneklemde yer alan 13 imam-hatip hutbelere yönelik kendisine cemaatinden herhangi bir değerlendirme gelmediğini belirtmiştir. Bu bulgulara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

K3, “Diyanet hutbelerle ilgili konularda titiz, güzel hutbeler hazırlıyor. Ancak halkımızın eğitim seviyesi, siyasî tercihleri, şiveleri vb. farklı farklı. Her bölge için uygun olan ayrı ayrı hutbe hazırlamak da zor. Üniversite mezunu çok net anlıyor ama köylü vatandaşın bir kısmı tam olarak mesajı alamıyor.” (36 Yaş, Lise, 15 yıl, C Grubu)

K11, “Olumsuz yönde bir değerlendirme almadım. Ama hutbe konusunu daha ayrıntılı ele alıp izah etmemi isteyen çok oluyor.” (46 Yaş, Ön Lisans, 16 Yıl, C Grubu)

K13, “Hutbelerde beğenilmeyen metinlerdeki anlaşılması zor ifadeler, bunlar eleştiriliyor.” (44 Yaş, Lisans, 24 yıl, B Grubu)

K14, “10 Kasım, 23 Nisan gibi özel günlerde okunan hutbe konularına itiraz edilebiliyor. 15 Temmuz’a yer veriliyor da diğerlerine neden yer verilmiyor gibi itirazlar geliyor.” (46 Yaş, Lise, 3 Yıl, D Grubu)

K1, “Geri bildirim olarak, mesela hutbe metninde Atatürk’e yer verildiğinde cemaatten bazılarının, Atatürk’ün ne işi var hutbede diye değerlendirmeleri olmuştu.” (35 Yaş, Lisans, 15 Yıl, D Grubu)

K10, “Evet, bir keresinde cemaatten bir amcamız, hutbeyi çok beğendiği için benden hutbeyi istemişti.” (37 Yaş, Ön Lisans, 14 Yıl, D Grubu)

K15, “Doğrudan bana yansıyan bir durum olmadı. Ama sosyal medyada bazı eleştirilere, tepkili yorumlara rastladım.” (31 Yaş, Lisans, 9 Yıl, D Grubu)

Katılımcıların değerlendirmeleri dikkate alındığında cemaatin doğrudan gündemini ilgilendirmeyen merkezî hutbe konularının onların ilgisini çekme, ihtiyaç ve beklentilerine cevap verme noktasında bazen etkisiz kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca katılımcılara göre merkezî hutbelerde kullanılan dil ve içeriğin niteliği; sosyokültürel açıdan farklılık gösteren, eğitim düzeyi ve dini bilgi birikimi birbirinden farklı muhataplar üzerinde aynı etkiyi oluşturmamaktadır. Örnekleme yer alan imam-hatiplere göre bunun nedeni bölgesel farklılıkların dikkate alınmamasıdır.

Katılımcıların ifadelerinde sık sık gündeme getirdiği konuların başında cuma hutbelerinde seçilen konuların cemaatin ihtiyaçlarına uygun olmaması, tekrar eden konuların varlığı ve imam-hatiplerin sunum yetkinliği gelmektedir. Bu durumların merkezî hutbelerin cemaate etkisini azalttığı düşünülmektedir.⁴⁴ Hutbelerin cemaat üzerinde etkili olması için içeriğinin zenginleştirilmesi önemlidir. Hutbe içeriğinde sunulacak mesajın herkes tarafından anlaşılabilmesi için ayet, hadis, kıssa, teşmil, teşbih ve mecaz kullanımına dikkat edilmelidir. Ayrıca hutbelerde yalnız bir dil ve üslup kullanılmalıdır.⁴⁵ Araştırmamızdaki bu tespitlere dair bulgular, başka araştırmalara da yansımış; imam-hatiplerin ve cemaatin hutbelerde ayet ve hadislerle ve bunların açıklamalarına daha fazla yer verilmesini istediği tespit edilmiştir.⁴⁶

Cemaatin, hutbelerle ilgili eleştirileri imam-hatiplerin yaptığı tespitlerle paralellik göstermektedir. Onların da hutbe konularını, içeriklerini ve kullanılan dili eleştirdiği anlaşılmaktadır. Ancak araştırmaya katılan imam-hatipler ile cemaat arasında hutbe bağlamında ciddi bir etkileşim olmaması dikkat çekicidir.⁴⁷ İmam-hatipler ile cemaatin etkileşiminin sınırlı olması bazı araştırma sonuçlarına da yansımıştır.⁴⁸

Katılımcıların merkezî hutbelerin cemaat üzerinde etkili olabilmesi için cemaate uygun, gündemi takip eden ve samimi bir üslup benimsenerek hazırlanması ve imam-hatiplerce etkili bir şekilde sunulması gerektiğini vurguladıkları görülmektedir. Bu anlamda imam-hatiplerin sözlü olarak değerlendirme almamaları hutbelerin cemaat üzerinde etkili olup olmadığını tek başına gösteremeyecektir. Etkinin olup olmadığı daha derinlemesine bir gözlem ve inceleme yapmayı gerekli kılmaktadır. Ancak katılımcılarda hutbelerin etkisini artırmak adına metinlerin kısaltılması, kullanılan dilin sadeleştirilmesi ve yerel ihtiyaçlara duyarlı hale getirilmesi gerektiğine dair güçlü bir kanaatin olduğu açıktır.

3.1.5. İmam-Hatiplerin Merkezî Hutbe Metinlerinin Dil ve Üslubuna İlişkin Görüşleri

Merkezî hutbe uygulaması kapsamında, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan hutbe metinlerinin ülke genelindeki tüm camilerde irad edilmesi esastır.

⁴⁴ Hüseyin Kaygın - İslam Yokuş, "Yaşam Boyu Değerler Eğitimi Kurumları Olarak Camiler: Hutbelerde Değerler Eğitimi", *International Journal of Sport Culture and Science* 3/Special Issue 4 (2015), 481; Özdemir - Gıynaş, "Yaygın Din Eğitiminin Z Kuşağına Katkısı", 76.

⁴⁵ Umut Kaya, "2017-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz", *Amasya İlahiyat Dergisi* 17 (30 Aralık 2021), 255; Döner, *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü*, 55.

⁴⁶ Şen, "Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi ve Daha Mükemmel Hale Gelmesi İçin Bazı Teklifler", 1/499.

⁴⁷ Hayati Tetik, "Yaygın Din Eğitiminde Cami Görevlileri-Cemaat İletişiminin Önemi", *Diyanet İlmî Dergi* 34/2 (1998), 99-108.

⁴⁸ Özdemir - Gıynaş, "Yaygın Din Eğitiminin Z Kuşağına Katkısı", 76.

Zaman zaman resmi yazı ve uyarılarla hatırlatma yapılan irticali hutbe irad etme yasağı⁴⁹ DİB'in 16.03.2023 tarih ve 3439410 sayılı onayı ile yürürlüğe giren genelgesinde de yer almıştır. Hutbelerle ilgili farklı uygulamalara gidilmiş olsa da taviz verilmeyen temel ilke, imam-hatiplerce irticali hutbe irad edilmesinin ve DİB tarafından hazırlanan hutbe metinlerinde değişiklik yapılmasının yasak olmasıdır.⁵⁰

Bu yasal durumun imam-hatiplerce nasıl algılandığını, onların hutbe metinlerine ne düzeyde bağlı kaldıklarını, hutbe metinlerine müdahale etme ihtiyacı duyup duymadıklarını ve metinlerle ilgili tasarrufla bulunuyorlar ise bunu hangi boyutta yaptıklarını tespit etmek adına onlara; “Hutbe metinlerinde kullanılan dil ve üslup hakkında ne düşünüyorsunuz? Hutbe metinlerine müdahale etme ihtiyacı hissediyor musunuz?” soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde 11'inin hutbe metinlerinde cemaatlerince anlaşılmayan kelimeler olduğu ve bunları açıklama ihtiyacı hissettiği, 8'inin ise metinleri olduğu gibi irad ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda araştırmaya katılan imam-hatiplerin çoğunluğunun hutbe metinlerinde kullanılan dilin, cemaatlerine uygun olmadığını düşündüklerini söylemek mümkündür. Bazılarının ise üslup açısından metinleri uygun bulmadığını çağrıştıran ifadeler kullandıkları görülmektedir.

Katılımcılar, hutbe metinlerinde yer alan bazı kavramların, farklı mezhepsel hükümlerin ve anlaşılmayan bazı cümlelerin açıklanmasına ihtiyaç duyulduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumun tespiti için “Bunu nasıl yapıyorsunuz?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların genel olarak metin içerisinde anlaşılmadığını düşündüğü kelimeleri açıklama, mezhebe dayalı farklılıklar nedeniyle ilave fikhî açıklamalara yer verme, ihtiyaç gördüklerinde konuyla ilgili açıklamalar yapma ve cemaate uygun bulmadıkları kısımları hutbe metninden çıkarma gibi müdahalelerde buldukları anlaşılmaktadır.

Hutbelere müdahale etmediğini belirten katılımcıların bunun gerekçesi olarak ifade ettikleri durumlar ise hutbe metinlerine müdahaleyi yasaklayan yasal düzenleme ve hutbe metinlerinin cemaatlerine uygun olduğunu düşünmeleridir. Bu bulgulara ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

K3, “...önceden müdahale oluyordu ama son zamanlarda müdahale olmuyor. Konu kısa ve öz olarak işleniyor. Son dönemde hutbeler kısa ve öz, cemaat sıkılmadan dinliyor. İlave yapmıyorum. Önceden metinden bazı kısımları çıkardığımız olurdu zaman zaman. Şimdi ise herhangi bir değişiklik yapılmıyor, olduğu gibi okunuyor.” (36 Yaş, Lise, 15 yıl, C Grubu)

K4, “Hutbelere müdahale etmem pek. Ama kimi zaman müdahale ettiğimde de metinde atladığım paragraflar, anlaşılmayacağını düşündüğüm bazı kelimeleri basit olarak ifade etme ve hutbe şartlarına uymadığını düşündüğüm dua ifadeleri gibi bazı kısımları metinden çıkardığım oluyor.” (23 Yaş, Lise, 2 Yıl, D Grubu)

K6, “Çok nadirde olsa anlamının bilinmediğini düşündüğüm kelimeleri bilinenleri ile değiştiriyorum, bazen de ilave izahlar yapıyorum. Bazı durumlarda anlaşılması güç dini bir hususu veya aziz müminler yerine kıymetli kardeşim gibi ifadeleri değiştirdiğim oluyor.” (37 Yaş, Yüksek Lisans, 13 Yıl, C Grubu)

K9, “Bazen yapıyorum ilave. Bazen de hutbeden bağımsız içimden geçenleri, duygularımı ifade ettiğim oluyor. En son Filistin'deki zulümlerden bahsedilen hutbede üzüntümü ifade etmişim. Bu konuda duyarsız oluşumuza dair eleştiri yapmışım.” (37 Yaş, Lisans, 13 Yıl, D Grubu)

⁴⁹ Akkaya, “Diyaret Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi”, 96.

⁵⁰ Zekiye Demir, “Diyaret Hutbelerinde Kadın Söylemi (2001-2011)”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013), 98-99.

K18, “Hayır, böyle bir yetkimiz de müsaademiz de yok zaten. Ama imamlar inisiyatif alıp değişiklik yapmak zorunda kalabiliyor. Hutbe konusunu içeriğini değil ama fikhî ve kelâmî meselelerde mezhepsel farklılıklara yer verebilir. Yani metinden çıkarma veya ekleme değil cümle içindeki hüküm belirten ifadeleri mezhebi farklılıklara göre vacip yerine sünnet vb. şeklinde değişim yapabiliriz kanaatimce.” (39 Yaş, Lisans, 14 Yıl, C Grubu)

K12, “Ama nadiren olsa da bazı hutbelerde anlaşılmayan kelimeler veya cümleler değiştirilebiliyor bazen de hava muhalefeti veya başka nedenlerle hutbelerin kısa tutulduğu oluyor.” (39 Yaş, Lisans, 14 Yıl, B Grubu)

K15, “Önceden metinlerden çıkardığım şeyler oluyordu. Çünkü görev yerimde okulda, fabrikada çalışanlar, yoldan geçenler, asker, polis vb. olduğu için mesai saatine riayet edebilmeleri adına yapıyordum. Hutbe metinleri bazen fazla uzun olabiliyordu. Onun için kısaltmak adına bazı bölümlerini çıkarıyordum. Şimdi daha makul uzunlukta olduğu için buna çok gerek kalmıyor.” (31 Yaş, Lisans, 9 Yıl, D Grubu)

Araştırmaya katılan imam-hatiplerin, genel olarak hutbeleri metne sadık kalarak irad ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak ilave açıklamalar yapma, kelimeleri değiştirme ve mezhep farklarına değinme gibi adımlar attıkları görülmektedir. Aslında bu durum araştırmaya katılan imam-hatiplerin gündeme getirdiği değerlendirmelerle paralellik göstermektedir.

Hutbe metinlerine müdahale etme konusunda sınırlama olsa da görüşme yapılan imam-hatiplerce zaman zaman metinlere müdahale edilmesine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. İmam-hatiplerin hutbe metinlerine yaptıkları müdahalelerin gerekçesi mekânsal ve sosyokültürel açıdan hutbe metinlerini yerel ihtiyaç ve beklentilere uyumlu hale getirme çabası olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum hutbelerin kullanılan dil, üslup ve içerik açısından gözden geçirilmesi gerektiğini⁵¹ göstermektedir.

Hutbelerde kullanılan dilin, cemaatin anlayacağı bir üslupta olması, içeriğin anlaşılması ve benimsenmesi açısından⁵² önemlidir. Ancak hutbe metinlerinde yazı dilinin tercih edilmesi ve anlamı az bilinen bazı kavramların kullanımı Farsça, Arapça ve Fransızca kökenli kelimelerin yoğunluğu, metinlerin anlaşılabilirliğini azaltmaktadır.⁵³ Bu durum, hutbelerin beklenen etkiyi göstermesini güçleştirmekte olup⁵⁴ araştırmaya katılan imam-hatiplerin de benzer tespitlerde buldukları görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

DİB, cami merkezli din hizmeti kapsamında yürüttüğü hutbe faaliyetini 2013'te merkezî bir yapıya dönüştürmüştür. Aynı yıl yapılan yönerge değişikliğiyle hutbe hazırlama görevi İl İrşat Kurullarına verilmiş; ancak gerekli durumlarda hutbelerin merkezden gönderilebileceği belirtilmiştir. Kısa sürede bu hükme dayanılarak hutbeler merkezden yönetilmeye başlanmış; 2017 ve 2023'teki genelge değişiklikleriyle süreç tamamen

⁵¹ Akkaya, “Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi”, 84; Erhan Akın - Muhamed Karakaya, “Hutbelerde Kullanılan Dil Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 33/3 (2023), 1170; Fatih Karataş, “Ef’âl-i Nebî Açısından Günümüz Cuma Hutbeleri”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 22 (2024), 218.

⁵² Keyifli, “Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar”, 30-36; Kaya, “2017-2020 Yılları Arasında Yayınlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz”, 221.

⁵³ Akın - Karakaya, “Hutbelerde Kullanılan Dil Üzerine Bir İnceleme”, 1166.

⁵⁴ Yaşaroğlu, “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, 98.

Başkanlık uhdesine alınarak Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülür hale gelmiştir. Günümüzde hutbelerin konusu ve içeriği DİB tarafından belirlenmekte, Türkiye genelindeki tüm camilerde aynı hutbe irad edilmektedir. Görüşmeler, imam-hatiplerin hutbe konularının belirlenmesi ve metinlerin hazırlanışı süreçlerine dâhil edilmediğini ve bu konuda etkili bir iletişim kanalı bulunmadığını göstermektedir. Bu durum Başkanlığın, milli birlik, beraberlik, hutbelerde kalite ve standart oluşması, hutbe metinlerinden kaynaklı ortaya çıkabilecek riskleri azaltma gibi gerekçelerle merkezî bir yaklaşımı benimsemesinin doğal sonucu olarak ifade edilebilir. Çünkü merkezî yaklaşım, imam-hatiplerin aktif rol aldığı sistemden ve yerel gündemden kopuşu beraberinde getirmiştir. Bu durum merkezî hutbelerin, yerel ihtiyaçların karşılanmasını ve sahadan bilgilerin merkeze ulaşmasını zorlaştırdığını düşündürmektedir.

Katılımcıların çoğu merkezî hutbe uygulamasını birlik ve beraberliği güçlendirmesi, farklı görüşlerin propaganda aracına dönüşmesini önlemesi ve güncel konulara yer vermesi açısından olumlu değerlendirmiştir. Ayrıca hutbelerin belirli bir standartta ve uzmanlık anlayışıyla hazırlanması da olumlu görülmektedir. Bununla birlikte bazı imam-hatipler, hutbe konularının cemaate uygun olmadığını, dil ve üslupta eksiklikler bulunduğunu ve uygulamanın zamanla onları sınırlayıp pasifleştirdiğini ifade etmiştir. İmam-hatiplerin eleştiri olarak gündeme getirdiği konular uygulamanın meşruiyetine değil aksayan yönlerine dair tespitlerdir. Bu durum katılımcıların uygulamayı doğru bulduğunu ancak sorunlu gördükleri alanların olduğunu göstermektedir.

Görüşme yapılan imam-hatipler, hutbe konularının merkezden belirlenmesini olumlu karşılasa da bu süreçte kendi görüşlerinin alınmamasını eleştirmektedir. Cemaatle doğrudan ilişkili oldukları için konuların daha uygun seçilmesi adına fikirlerinin alınması gerektiğini belirtmektedirler. Bu durum hutbelerde standartlaşmanın bir sonucu olarak kaçınılmazdır. Ancak imam-hatiplerin hutbeleri irad etmeyle sınırlı kalan görev alanlarının genişlemesine yönelik bir beklenti içerisinde olduklarını söylemek mümkündür.

Katılımcıların ifadelerinde sıkça gündeme gelen konular, uygulamanın iyileştirilmesine dönük tespitler içermektedir. Bu kapsamda imam-hatiplerin ifadeleri ve ilgili araştırmalardan elde edilen bulgular, hutbe hazırlama sürecinin daha nitelikli hale gelmesi için yerel katkıya açık ve geniş katılımlı bir yapıya ihtiyaç olduğunu göstermektedir. İmam-hatiplerin sürece dâhil edilmesi hem meslekî gelişimlerini destekleyecek hem de yerel ihtiyaç ve beklentilerin hutbe metinlerine yansıtılmasını sağlayacaktır. Bu sayede hutbeler hem konusu hem içeriği itibarıyla yerel ihtiyaç ve beklentilere daha duyarlı olabilecektir.

İmam-hatiplerin genel kanaati, cemaatin hutbelere kısmen etkilendiği yönündedir. Onların yaptığı değerlendirmelerde benzer çalışmalarda değinildiği gibi⁵⁵, bu durumun sebepleri olarak konu seçimleri, kullanılan dil ve üslup yerel dinamikleri dikkate almama gibi durumlar gündeme getirilmektedir. Ayrıca katılımcı ifadelerinden cemaatten hutbelere dönük olumlu veya olumsuz değerlendirmelerin çok sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum cemaatin hutbelere yönelik tutumunu daha net ortaya

⁵⁵ Mustafa Özçelik, "Din Dili Üzerine Bazı Mülahazalar", *Yunus Emre ve Türkçe Yılı Münasebetiyle Türkçe Şûrası*, ed. Umut Başar, ASBÜ Yayınları 3 (Yunus Emre ve Türkçe Yılı Münasebetiyle Türkçe Şûrası, Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2022), 362-365.

koyacak araştırmaların yapılmasını gerektirmektedir. Mevcut verilerle yapılan bu tespitin doğrulanması adına cemaate dönük saha araştırmalarının yapılması gerekmektedir.

Merkezî hutbelerde imam-hatiplerin metin üzerinde değişiklik yapmalarına izin verilmemekte ve hutbenin olduğu gibi irad edilmesi istenmektedir. Ancak bazı imam-hatipler, cemaatlerinin özelliklerini dikkate alarak metinlerde sınırlı düzeyde değişiklikler yaptıklarını belirtmektedir. Bu müdahaleler; anlaşılmayan ifadeleri sadeleştirme, kapalı anlatımları açıklama, metni mezhep farklılıklarına uyarlama veya zaman kısıtları nedeniyle metni kısaltma şeklinde gerçekleşmektedir. Ayrıca bazı imam-hatipler, hutbe metnine ek açıklamalar yaptıklarını ya da cemaatin ilgisini çekmeyeceğini düşündükleri bölümleri çıkardıklarını ifade etmektedir. Yasak olmasına rağmen, imam-hatiplerin hutbeleri sahaya uyarlama ihtiyacı hissederek yaptığı sınırlı müdahalelerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum hutbe metinlerinden kaynaklı ortaya çıkan sorunları aşmak adına, hutbelerle ilgili süreçlerde imam-hatiplere esneklik sağlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Katılımcıların genel olarak merkezî hutbe uygulamasının yerel dinamikleri dikkate alacak bir esnekliğin sağlanarak devam ettirilmesi gerektiğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan imam-hatiplerin uygulamaya dair sorun olarak sıkça değindiği husus, hutbelerde yer verilen konuların yerele hitap etmediğidir. Bu sorunun aşılması adına hutbe konularının çeşitlendirilerek yerele hitap edecek hutbelerin hazırlanması sağlanmalıdır. Hutbelerde insanların günlük yaşantısına değinen güncel, bilimsel, teknolojik ve toplumsal gelişmelere, bunlara dair ilginç bilgilere ve çözüm önerilerine yer verilebilir. Bu sayede cemaatin hutbelere ilgisi artırılarak dinin insan hayatındaki merkezî konumu güçlendirilebilir.

İmam-hatiplerin ve yerel dinamiklerin hutbe konusu belirleme sürecine dahil edilmesi uygulamaya önemli katkı sağlayacaktır. Konuları aynı kalmakla birlikte, içerik, dil ve üslup bakımından bölgesel farklılıkları gözeterek alternatif hutbe metinleri hazırlanarak imam-hatiplerin cemaatlerine en uygun metni seçmeleri mümkün hale getirilebilir. Bu doğrultuda yerel dinamikleri dikkate alacak düzeltmelerin sınırlarını belirleyen bir rehber hazırlanması, araştırmada gündeme getirilen dil, içerik ve üsluba yönelik esneklik ihtiyacını karşılayacaktır. Ayrıca hutbe metinlerinde yapılacak sadeleştirme veya mezhepsel hassasiyetlere ilişkin düzeltmelerde müdahale sınırlarının belirlenmesi,⁵⁶ imam-hatiplere yasal bir çerçeve kazandıracaktır.

Bu kapsamda hutbe konularının belirlenmesinde imam-hatiplerin görüş, istek ve önerilerini iletebileceği bir platform kurularak,⁵⁷ imam-hatiplerin sürece aktif katılımı sağlanmalıdır. Bu sayede hutbelerin yerelin gündemine daha uygun hale gelmesi mümkün olacaktır.

Merkezî hutbelerin yanında, imam-hatiplerin konu ve içeriğinin kontrolü müftülüklerdeki ilgili komisyon marifetiyle takip edilerek yıllık/aylık belirli bir sayıda/periyotta kendi hutbelerini hazırlayıp sunmaları sağlanabilir. Bu hem imam-hatiplerin sürece katılarak meslekî gelişimlerini sürdürmelerini hem de yerel ihtiyaçların hutbelerde gündeme gelmesini sağlayacaktır.

⁵⁶ Akkaya, "Diyaret Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi", 109.

⁵⁷ "Diyaret İşleri Başkanı Erbaş, '7. Din Şûrası' kararlarını açıkladı" (28 Kasım 2024).

İmam-hatiplerin hutbelerin uzman kiŖilerce hazırlanması gerektiğine dair görüşleri dikkate alınarak; hutbe hazırlama ve etkili sunum becerilerini geliŖtirmeye yönelik hizmet içi eğitimlerin yaygınlaŖtırılması sağlanmalıdır. Hutbelerin cemaat üzerindeki etkisini artıran önemli unsurlardan biri, bunların hitabet ve sunum yeteneğine sahip kiŖilerce irad edilmesidir. Bu nedenle imam-hatiplerin sunum becerilerinin geliŖtirilmesi büyük önem taŖımaktadır.

Merkezi hutbe uygulamasının niteliğini artırmak ve cemaatin ihtiyaçlarına daha uygun hale gelmesini sağlamak için, süreçle ilgili taraflardan düzenli aralıklarla geri bildirim alınmalı ve bu doğrultuda araŖtırmalar yapılmalıdır. Hutbelere yönelik değerlendirmelerin toplanabileceği bir sistemin kurulması hem uygulamanın niteliğine hem de sürekliliğine katkı sunacaktır.

Ayrıca merkezi hutbe uygulamasının farklı boyutlarını ele alan akademik alıŖmaların desteklenmesi, gelecekte daha nitelikli ve kapsayıcı bir hutbe anlayışının geliŖmesine zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça | References

- Akalın, Ömer. *Türkiye’de Resmi İslam’ın Değişimi: Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbeler Üzerine Bir İnceleme*. Sabancı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Akın, Erhan - Karakaya, Muhamed. “Hutbelerde Kullanılan Dil Üzerine Bir İnceleme”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 33/3 (2023), 1159-1171.
<https://doi.org/10.18069/firatsbed.1296431>
- Akkaya, Ümit Harun. “Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi”. *Bilimname* 2021/44 (2021), 83-129.
<https://doi.org/https://doi.org/10.28949/bilimname.863093>
- Aslan, Funda. *Diyanet İşleri Türk İslam Birliği’nin (DİTİB) Din Eğitimi ve Din Hizmetleri Çalışmaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Baktır, Mustafa. “Hutbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/425-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe>
- Can, İslam. “Türkiye Camilerinde Okutulan Hutbelerin Birlikte Yaşama Söylemleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 38 (18 Aralık 2017), 507-532.
<https://doi.org/10.21497/sefad.377500>
- Celfin, İsmail. *Din-Toplum İlişkisi Bakımından Cuma Hutbeleri 2012-2014 Çağlayancerit Örneği*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ceylan, Tuncay. “Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinde Muhteva: Eğitim Konusu Üzerine Bir İçerik Analizi”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2024), 412-446. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2024.10.2.04>
- Çelebi, Kadir. “Diyanet İşleri Başkanlığınca Yayımlanan Hutbeleri Konu Edinen Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme”. *Ahi Evran İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (2023), 1-20. <https://izlik.org/JA85AF88PB>
- Çinemre, Semra. “Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinde Gençler ve Gençlik Teması Üzerine Bir İçerik Analizi Çalışması”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 10/2 (31 Aralık 2024), 562-594.
<https://doi.org/10.32955/neu.istem.2024.10.2.08>
- Demir, Zekiye. “Diyanet Hutbelerinde Kadın Söylemi (2001-2011)”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013), 95-118.
- Diyanet Basın Merkezi. “Hutbelerimiz Her Hafta 22 Milyon İnsana Ulaşıyor”. YouTube. Yayın Tarihi 03 Şubat 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=hAbPo7sJYDE>
- Diyanet Haber. “Diyanet, Cuma Hutbelerini Nasıl Hazırlıyor? İşte Cevabı”. YouTube. Yayın Tarihi 27 Ocak 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=pPWRThN0BOE>
- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı. “74 Nolu Genelge”. 27 Temmuz 1989
- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü”. *Hutbe Hizmetleri*. Erişim 14 Ocak 2026. <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/Detay/86/hutbe-hizmetleri>
- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din Hizmetleri İstatistikleri”. 2024. Erişim 14 Ocak 2026. <https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/Pages/IstatistikRapor.aspx>
- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı. *Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği*, 2015. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150415-16.htm>

- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı. Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. *DİBKGHK* 633 (Haziran 1965). Erişim 24 Şubat 2025. [https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/Documents/633%20\(703%20%C3%B6ncesi\).pdf](https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/Documents/633%20(703%20%C3%B6ncesi).pdf)
- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı. “Faaliyet Raporları”. 2024. Erişim 24 Şubat 2025. <https://stratejigelistirme.diyaret.gov.tr/sayfa/22/Faaliyet-Raporlari>
- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı. “Genelgeler”. 2006. Erişim 25 Nisan 2025. <https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/kategoriler/ba%C5%9Fkanl%C4%B1k-mevzuat%C4%B1/genelgeler>
- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı. “Hutbe Hazırlama ve Değerlendirme Kılavuzu (2022)”. Erişim 15 Ağustos 2025. https://webdosyasp.diyaret.gov.tr/muftuluk/UserFiles/ordu/ilceler/unye/UserFiles/Files/hutbe-kriter-1_14e50729-01d7-4672-8e6e-9f1df5728f9e.doc
- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı. “Hutbenin Mahiyeti ve Önemi”. *Hutbe Hizmetleri*. Erişim 14 Ocak 2026. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/detay/65/hutbenin-mahiyeti-ve-%C3%B6nemi>
- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı. “İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı Görevleri (2025)”. Erişim 17 Mart 2025. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/sayfa/50/>
- DİB. Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanı Erbaş, ‘7. Din Şûrası’ kararlarını açıkladı”. 28 Kasım 2024. Erişim 19 Şubat 2026. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/37122/diyaret-isleri-baskani-erbas-7-din-srasi->
- Döner, Muhammet. *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Gülner, Mehmet. *Gazete ve Cuma Hutbeleri Gündemlerinin Karşılaştırılması: Bir Gündem Belirleme Araştırması*. Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gültekin, Hikmet. “İmam Hatiplerin Hadis Bilgileri ve Sünnet Algıları (Uşak İli Örneği)”. *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2019), 93-128. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3463843>
- Hülür, Asuman Banu. *İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri*. Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Karataş, Fatih. “Ef’âl-i Nebî Açısından Günümüz Cuma Hutbeleri”. *Amasya İlahiyat Dergisi* 22 (2024), 193-225. <https://doi.org/10.18498/amailad.1443643>
- Karataş, Meryem. “Yaygın Din Eğitimine Katkısı Açısından Camiler”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 4/1 (2022), 1-21. <https://doi.org/10.53442/bider.1064783>
- Karaziyan, Zeynep. *Dinî İletişim ve Din Dili Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbelerinin İncelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Kaya, Umut. “2017-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz”. *Amasya İlahiyat Dergisi* 17 (30 Aralık 2021), 221-258. <https://doi.org/10.18498/amailad.989085>
- Kayadibi, Fahri. “Yetişkin Din Eğitimi (Sorunlar - Çözüm Önerileri)”. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 41-60. <https://izlik.org/JA76CL38EM>
- Kaygın, Hüseyin - Yokuş, İslam. “Yaşam Boyu Değerler Eğitimi Kurumları Olarak Camiler: Hutbelerde Değerler Eğitimi”. *International Journal of Sport Culture and Science* 3/Special Issue 4 (2015), 476-485. <https://doi.org/10.14486/IJSCS413>

- Kenar, Ceren. *İslam ve Kemalizm Arasında Bir Müzakere: Cuma Hutbeleri Üzerinden Resmi İslama Bir Bakış*. Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Keyifli, Şükrü. "Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar". *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2019), 25-41.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.3463529>
- Kocaman, Kasım. "Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/63 (2019), 1258-1271.
<http://doi.org/10.17719/jisr.2019.3314>
- Onay, Ahmet. "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi - Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği". *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 1-13.
- Öksüz, Abdullah Sacid. "Hutbelerde Fıkıh Eğitiminin İmkânı (Fetva Kullanımı Özelinde)". *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/1 (30 Mart 2022), 369-395.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.959810>
- Özbolat, Abdullah. "Hutbelerde Söylem Değişimi -Diyanet Hutbeleri Örneği-". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/29 (2014), 662-679.
- Özçelik, Mustafa. "Din Dili Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Yunus Emre ve Türkçe Yılı Münasebetiyle Türkçe Şûrası*. ed. Umut Başar. 362-365. ASBÜ Yayınları 3. Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2022.
- Özdemir, Saadetin - Gıynaş, Ahmet Yusuf. "Yaygın Din Eğitiminin Z Kuşağına Katkısı: Cuma Hutbeleri Örneği". *ATEBE* 12 (2024), 50-87.
<https://doi.org/10.51575/atebe.1544267>
- Saçmal, Muhammet Habib. *Rıza ve Müzakere: Cuma Hutbelerinin Yazımında Diyanet'in Rolü*. Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Sarıkaya, Asım. "Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbelerde (2015-2017) Siyer Öğretimi -Sorunlar ve Çözüm Önerileri-". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 714-729.
- Subaşı, Münevver - Okumuş, Kübra. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2 (2017), 419-426.
<https://izlik.org/JA84JY63PW>
- Şen, Ziya. "Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi ve Daha Mükemmel Hale Gelmesi İçin Bazı Teklifler". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. ed. Mehmet Bulut. 1/493-504. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Tetik, Hayati. "Yaygın Din Eğitiminde Cami Görevlileri-Cemaat İletişiminin Önemi". *Diyanet İlmî Dergi* 34/2 (1998), 99-108.
- Vural, Ahmet. *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis İli Örneği)*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2016), 93-107.
- Yeşilbaş Özenç, Yasemin. "Eğitim Araştırmalarında Durum Çalışması Deseni Nasıl Kullanılır?" *Uluslararası Eğitimde Nitel Araştırmalarda Mükemmellik Arayışı Dergisi* 1/2 (2023), 57-67.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 10. Basım, 2016.